

Γλώσσα και πολιτισμός στην Ελλάδα.
Η ανθρωπογλωσσολογική διάσταση
Αφιέρωμα στη μνήμη του καθηγητή
της ανθρωπογλωσσολογίας
ΛΟΥΚΑ ΤΣΙΤΣΙΠΗ

Επιμέλεια

Ελευθέριος Π. Αλεξάκης
Μαρία Βραχιονίδου
Έλενα Μπότση

Εισαγωγή

Μαρία Βραχιονίδου

Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας
Αθήνα 2025

Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας
Greek Society for Ethnology
Société Grecque d'Ethnologie

Επιστημονική Επιμέλεια

Ελευθέριος Π. Αλεξιάκης
Μαρία Βραχιονίδου
Έλενα Μπότση

Εισαγωγή

Μαρία Βραχιονίδου

Η ΠΑΡΟΥΣΑ ΕΚΔΟΣΗ ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΘΗΚΕ
ΜΕ ΕΠΙΧΟΡΗΓΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ

ISBN 978-960-87468-4-8

Copyright © Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας
Ερεσσού 43, 106 81, Αθήνα, τηλ.: 210 3819465

Greek Society for Ethnology,
Eressou 43, GR - 106 81, Athens, tel.: +30 210 3819465
E-mail: alexethn@otenet.gr, societyforethnology@yahoo.com

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος

11-12

Εισαγωγή

13-23

A. ΕΘΝΟΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑ

Όψεις της γλωσσικής επαφής.

Μειονοτικές γλώσσες και γλωσσικές ποικιλίες στην Ελλάδα

Ελευθέριος Π. Αλεξάκης

Οι καταλήξεις/επιθήματα -ούνης, -ούνα, -ούνι, -ώνης, -ώνα, -ώνι
στην Ελλάδα και η εθνολογική σημασία τους.

Οι εθνογλωσσικές συνέπειες της διγλωσσίας

27-58

Μαρία Βραχιονίδου

Γλωσσική αναζωογόνηση μέσω ψηφιακών μέσων:

Η περίπτωση των νεοελληνικών διαλεκτικών ποικιλιών

59-105

Ευάγγελος Κουρδής

Μετατόπιση ιδεολογίας και γλωσσικών στάσεων:

Η περίπτωση του θεσσαλικού ιδιώματος

107-137

Κώστας Ντίνας

Προβλήματα και αντιπαραθέσεις

στην κωδικοποίηση μιας προφορικής γλώσσας:

Η περίπτωση της κουτσοβλαχικής

139-167

Νίκος Λιόσης

Τα αρβανίτικα στον 21ο αιώνα:

Ταξινόμηση, επιβίωση και ιδεολογική δυναμική

169-200

Έλενα Μπότση

Γλωσσικός θάνατος ή θάνατος του αφηγητή;
Επικοινωνιακά είδη σε μετα-αγροτικές αρβανιτόφωνες κοινότητες
201-228

Eda Derhemi

Arvanitika and the Arvanites – Oral narrative dilemmas
of ethnic belonging in a severely endangered language
229-254

Δώρας Κυριαζής

Ένα ταξίδι που δεν έγινε...
Και (αντί αυτού) μια περιδιάβαση κειμένων
255-273

B. ΑΝΘΡΩΠΟΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑ

Γλωσσική ιδεολογία, θεωρίες της γλώσσας και η γλώσσα ως πράξη

Διονύσης Γούτσος

Βολόσινοφ και σώματα κειμένων:
Για έναν αναπροσανατολισμό της μελέτης των γλωσσικών πρακτικών
277-304

Μαρία Σηφιανού

Ευγένεια και ιδεολογία.
Θεωρητικές οπτικές και γλωσσικές αποτυπώσεις
305-332

Σταυρούλα Τσιπλάκου

Γλωσσικές ιδεολογίες και γλωσσική διδασκαλία:
Αντιστάσεις στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση της Κύπρου (2009-2013)
333-361

Ιφιγένεια Μουλίνου

Συμμετοχικά συνέδρια για-με τους/τις πρόσφυγες/ισσες
επιζήσαντες/σασες βασανιστηρίων: Διαπολιτισμικές συναντήσεις,
πολλαπλές υποκειμενικότητες
363-394

Γ. ΚΟΙΝΩΝΙΟΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑ

Κοινωνικές όψεις των γλωσσικών επιλογών

**Αργύρης Ασχάκης,
Κυριακούλα Τζωρτζάτου,
Ράνια Καραχάλιου
& Βάσια Τσάμη**

Μια αναστοχαστική διερεύνηση του ρατσισμού
σε αντιρατσιστικά κείμενα
397-425

**Μαριάνθη Γεωργαλίδου,
Αναστασία Στάμου,
Αγγελική Αλβανούδη
& Ντενίζ Σαρρή-Χασάν**

«Ιπτάμενες και επίτροποι»:
Αναπαράσταση των γυναικών στη δημόσια σφαίρα
και η κοινωνιογλωσσολογία του γραμματικού γένους
427-455

Μαριάνθη Μακρή-Τσιλιπάκου

Αναφορά σε πρόσωπο:
Η περίπτωση μιας γυναικοκτονίας
457-495

Κώστας Κανάκης

Κηδεύοντα:
Οι αναγγελίες θανάτου
στη συγκρότηση του γλωσσικού τοπίου
497-525

Λουκάς Τσιτσιπής

Βιογραφία
527-529

Λουκάς Τσιτσιπής

Εργογραφία
530-537

Προβλήματα και αντιπαραθέσεις στην κωδικοποίηση μιας προφορικής γλώσσας: Η περίπτωση της κουτσοβλάχικης

Κώστας Δ. Ντίνας

1. Εισαγωγικά

Οι περισσότερες γλώσσες (ίσως οι πέντε στις έξι) σε όλον τον κόσμο είναι προφορικές, χωρίς να συντρέχει κάποιος ιδιαίτερος λόγος κωδικοποίησης και εγγραφισμού τους, καθώς δεν προκύπτει ανάγκη χρήσης τους σε επίσημο δημόσιο περιβάλλον (διοίκηση, εκπαίδευση, επικοινωνία). Η μη ύπαρξη γραπτής μορφής δεν στερεί από μια γλώσσα τη λειτουργικότητά της, καθώς η προφορικότητα είναι η πιο φυσική και πρωτογενής μορφή της. Όταν προκύπτει ανάγκη μετάβασης μιας προφορικής γλώσσας από την προφορικότητα στον εγγραμματισμό, αναφύονται πολλά ζητήματα, τα οποία σχετίζονται αρχικά με τον προσδιορισμό της ταυτότητάς της σε σχέση με το γλωσσικό της περιβάλλον και την ιστορικότητά της, αλλά και τον λόγο για τον οποίο αυτή πρέπει να αποκτήσει γραπτή μορφή. Συχνά αυτή η διαδικασία επενδύεται με έντονες ιδεολογικές αντιπαραθέσεις έως και συγκρούσεις.

Η κουτσοβλάχικη (στο εξής ΚΒ) αποτελεί μια από τις προφορικές γλώσσες του σημερινού ελλαδικού χώρου – χωρίς να περιορίζεται στα όριά του, καθώς αποτελεί «οιονεί *lingua franca*» των Βαλκανίων. Στη συμβολή μου στον τιμητικό τόμο στη μνήμη του συναδέλφου Λουκά Τσιτσιπή, έπειτα από μια σύντομη παρουσίασή της στο πλαίσιο των νεολατινικών γλωσσών της βαλκανικής χερσονήσου, θα δώσω κάποια πληροφοριακά στοιχεία που δείχνουν πως σήμερα τελεί πλέον υπό εξαφάνιση και βρίσκεται στα όρια του γλωσσικού της θανάτου (Τσιτσιπής 2001). Στη συνέχεια, θα επιχειρήσω να αναδείξω θέματα που προκύπτουν όταν κανείς επιχειρεί να κωδικοποιήσει την ΚΒ, και αυτά κινούνται σε δύο άξονες: ο πρώτος είναι η σημερινή της κατάσταση και ο δεύτερος αφορά τις πολύ έντονες κυρίως ιδεολογικά-εθνικιστικά περιχαρρακωμένες αντιπαραθέσεις για τον τρόπο που αυτό θα (πρέπει να) γίνει. Επίκεντρο αυτών των αντιπαραθέσεων είναι το όργανο του εγγραφισμού της γλώσσας, το αλφάβητο. Σε αυτή την ανηλεή σύγκρουση η επιστήμη καλείται –μάλλον χωρίς μεγάλη τύχη– να γεφυρώσει ένα τεράστιο χάσμα.

2. Η κουτσοβλαχική γλώσσα στο πλαίσιο των νεολατινικών γλωσσών

Η ΚΒ ανήκει στις ανατολικές ρομανικές ή νεολατινικές ή λατινογενείς γλώσσες. Έτσι αποκαλούνται οι γλώσσες που κατάγονται από τη λαϊκή λατινική και έχουν εξελιχθεί οι περισσότερες σε εθνικές γλώσσες (γαλλική, ιταλική, ισπανική, πορτογαλική, ρουμανική κ.λπ.). Οι νεολατινικές γλώσσες καλύπτουν όλο σχεδόν τον δυτικοευρωπαϊκό χώρο της αρχαίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και ένα μέρος του ανατολικού της τμήματος. Στο ανατολικό τμήμα η βαλκανική λατινική (*Latinum Balcanicum*) έδωσε τέσσερις νεολατινικές γλώσσες, τη δακορουμανική, την κουτσοβλαχική, τη μογλενίτικη και την ιστορορουμανική (Tagliavini 1977: 285-300), εκ των οποίων η πρώτη αποτελεί την επίσημη γλώσσα της Δημοκρατίας της Ρουμανίας, ενώ οι άλλες τρεις χρησιμοποιούνται από ολιγάριθμες πληθυσμιακές ομάδες διάσπαρτες σε όλη τη Βαλκανική.

Η γένεση των νεολατινικών γλωσσών αποτελεί συνέπεια του εκρομανισμού, της πνευματικής και γλωσσικής αφομοίωσης των λαών που κατακτήθηκαν από τους Ρωμαίους. Η διεργασία αυτή ακολουθεί τη σειρά των ρωμαϊκών κατακτήσεων και το βάθος της σχετίζεται κυρίως με τις πολιτιστικές αντιστάσεις των κατακτημένων λαών. Στην ιταλική χερσόνησο και τη Δύση είναι γρήγορη και βαθιά, ενώ στην Ανατολή συναντά σοβαρά εμπόδια λόγω της υπεροχής της ελληνικής γλώσσας και του ελληνικού πολιτισμού (Κατσάνης 1988: 7).

Με τη διάλυση του Δυτικού Ρωμαϊκού Κράτους οι κεντρομόλες δυνάμεις που πήγάζαν από την πολιτική ενότητα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, όπως ο στρατός, η διοίκηση, οι επικοινωνίες, το εμπόριο, η ενιαία κοινωνική δομή κ.λπ., καταρρέουν, με αποτέλεσμα να σπάσουν οι συνδετικοί ιστοί της απέραντης Ρωμανίας και να χαθεί και η γλωσσική ενότητα. Ο διαμελισμός αυτός οδηγεί στην καθιέρωση των επιμέρους γλωσσικών ιδιωμάτων ως επίσημων γλωσσικών οργάνων, ενώ η λόγια λατινική παραμένει κυρίως η γλώσσα της Εκκλησίας. Το τελικό στάδιο αυτής της πορείας είναι η χρήση των διαφόρων ιδιωμάτων στα λογοτεχνικά έργα και η διαμόρφωσή τους σε εθνικές (λογοτεχνικές αρχικώς) γλώσσες.

Οι νεολατινικές γλώσσες έχουν ως αφετηρία τους τη *λαϊκή λατινική* (*latinum vulgare*), όρος που παρουσιάζει προβλήματα για τους ρομανιστές, όπως φαίνεται από τους πολλούς παράλληλους όρους, π.χ. *ομιλούμενη λατινική*, *ύστερη λατινική*, *κοινή λατινική* κ.λπ. Όλοι αυτοί οι όροι υποδηλώνουν ότι πηγή τους δεν ήταν η κλασική (λογοτεχνική) λατινική, αλλά μια γλωσσική μορφή διαφορετική, που ξεκινάει από την προφορική λατινική, τη γλωσσική μορφή που χρησίμευε ως προφορικό όργανο επικοινωνίας στο απέραντο ρωμαϊκό κράτος και στον πολυποίκιλο πληθυσμό του (Tagliavini 1977: 161 κ.ε.).

Πολλοί είναι οι παράγοντες που εξηγούν τη δημιουργία, τη διαφοροποίηση και τη γεωγραφική κατανομή των νεολατινικών γλωσσών. Πρώτα πρώτα η διάφορη χρονολογία των ρωμαϊκών κατακτήσεων· οι περιοχές που κατακτήθηκαν πρώτες, π.χ. Ιταλία, υπέστησαν πιο μακροχρόνια επίδραση, σε αντίθεση με τη Δακία, που κατακτήθηκε τελευταία, και επομένως δέχθηκε λιγότερες επιδράσεις (Κατσάνης 1977: 6). Η διαφορά του γλωσσικού υποστρώματος (substratum) έπαιξε επίσης σημαντικό ρόλο, θρακο-δακικό στη σημερινή Ρουμανία, κελτικό στη Δυτική Ευρώπη, βασικό και ιβηρικό στην Ισπανία. Αλλά και το γλωσσικό επίστρωμα (superstratum) υπήρξε διαφορετικό κατά περιοχή: γερμανικό κυρίως στη σημερινή Γαλλία, αραβικό στην ιβηρική χερσόνησο, σλαβικό στη Ρουμανία (Κοντοσόπουλος 1998: 28). Τέλος, το πολιτιστικό επίπεδο των κατακτημένων, οι κοινωνικές συνθήκες και η δομή των κοινωνιών, οι εμπορικές, διοικητικές και πνευματικές σχέσεις μεταξύ της Ρώμης και των υπηκόων της αποτελούν παράγοντες δημιουργίας και διαφοροποίησης των ρομανικών γλωσσών.

Η λαϊκή λατινική, ως όργανο προφορικής κυρίως επικοινωνίας πολυποικίλου πλήθους διασπαρμένου γεωγραφικά σε ετερόκλητες περιοχές, έφερε μέσα της τα σπέρματα της διάσπασης σε αντίθεση με τη σχετικά ομοιογενή λόγια (γραπτή) λατινική. Όταν η λαϊκή λατινική έχασε την προστασία του λατινικού κράτους, λόγω των γνωστών ιστορικών εξελίξεων (διάσπαση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, το 395 μ.Χ., και κατάκτηση του δυτικού της τμήματος από γερμανικά φύλα, το 476 μ.Χ.), τότε και η εκρομάνισή της έγινε ταχύτερα και ελεύθερα, ώστε να διαμορφωθεί/εξελιχθεί στα διάφορα ρομανικά ιδιώματα και γλώσσες.

Οι προσπάθειες των Ρωμαίων για την κατάκτηση της βαλκανικής χερσονήσου κράτησαν τρεις περίπου αιώνες (από το 229 π.Χ. με τον πρώτο ιλλυρικό πόλεμο έως το 107 μ.Χ. με την κατάκτηση της Δακίας). Αφορμή για τους πολέμους αυτούς υπήρξαν οι πειρατικές επιδρομές και προκλήσεις των Ιλλυριών προς τους Ρωμαίους, οι αιτίες όμως βρίσκονται στην επεκτατική πολιτική της Ρώμης. Μετά την κατάκτηση της Ιλλυρίας οι Ρωμαίοι στρέφονται εναντίον του ελληνικού χώρου και κυρίως της Μακεδονίας. Το τέλος του τρίτου μακεδονικού πολέμου σημαίνει την υποταγή της Μακεδονίας, η οποία μετατρέπεται σε ορμητήριο των ρωμαϊκών στρατευμάτων προς τη βόρεια Βαλκανική και την Ανατολή. Η βαλκανική χερσόνησος διαιρείται σε επαρχίες και οργανώνεται σύμφωνα με το διοικητικό σύστημα της Ρώμης. Με το πέρασμα του χρόνου αρχίζουν να συμμετέχουν και ιθαγενείς πληθυσμοί στους στρατιωτικούς, διοικητικούς και εμπορικούς μηχανισμούς. Οι Ρωμαίοι στρατολογούν για τις ανάγκες τους Έλληνες, Θράκες, Ιλλυριούς, Μικρασιάτες κ.ά. Πολλοί από αυτούς φτάνουν σε ανώτερα αξιώματα, όπως

οι Αυρηλιανός, Διοκλητιανός, Μέγας Κωνσταντίνος κ.λπ. Δημιουργούνται και καθιερώνονται μεγάλες οδικές αρτηρίες, όπως η Εγνατία στα νότια της Βαλκανικής, η οποία συνδέει τη Ρώμη, μέσω Δυρραχίου - Θεσσαλονίκης - Φιλίππων, με την Κωνσταντινούπολη και τη Μικρά Ασία. Στον περίγυρο της αναπτύχθηκαν σημαντικές στρατιωτικές και διοικητικές δραστηριότητες, μεγαλύτερες από άλλες περιοχές (Σαδικάκης 1979: 113).

Η είσοδος της λατινικής γλώσσας στη βαλκανική χερσόνησο είναι σχεδόν ταυτόχρονη με την έναρξη των στρατιωτικών επιχειρήσεων στον χώρο αυτό. Κυρίαρχοι φορείς της πρέπει να θεωρηθούν ο στρατός και η δημόσια διοίκηση. Οι ρωμαϊκές λεγεώνες διατρέχουν τη Βαλκανική, ιδρύονται στρατόπεδα και επαρχιακές φρουρές κυρίως στις παραμεθόριες και επικίνδυνες για την εσωτερική ασφάλεια περιοχές. Στρατολογούνται για τις ανάγκες του ρωμαϊκού στρατού ντόπιοι πληθυσμοί, ενώ οι απόμαχοι (*veterani*), μετά την αποστράτευσή τους, παίρνουν κλήρο και εγκαθίστανται σε διάφορα σημεία της χερσονήσου (Κεραμόπουλος 1939: 76).

Η παρουσία στον στρατό και στη διοίκηση ανθρώπων προερχόμενων από τα Βαλκάνια, ιδίως μετά το διάταγμα του Καρακάλλα το 212 μ.Χ., γίνεται όλο και πιο έντονη. Όλο αυτό το ετερόκλητο πλήθος χρησιμοποιεί ως κοινό όργανο επικοινωνίας τη δημόδη λατινική γλώσσα, στοιχεία της οποίας μεταφέρει στον ιδιαίτερο τόπο καταγωγής και στην οικογένειά του. Ο σημαντικότερος όμως παράγοντας της γλωσσικής επιρροής, ο πολιτιστικός, δεν λειτούργησε ισοδύναμα με τους άλλους στους χώρους που είχαν επηρεαστεί σε μεγάλο βαθμό από τον ελληνικό πολιτισμό και την ελληνική γλώσσα – εκτός των άλλων και λόγω των εκκλησιαστικών κειμένων (πρβλ. γραμμή Jireček) (Rosetti 1968: 206, Tagliavini 1977: 133). Έτσι, παρά τη μακροχρόνια παρουσία της λατινικής, η ελληνική γλώσσα δεν εκπορθήθηκε στον ελλαδικό χώρο και τη Μικρά Ασία, με εξαίρεση τις ελάχιστες λατινόφωνες νησίδες που εκπροσωπούνται από τους βλαχόφωνους Έλληνες (Κατσάνης & Ντίνας 1990: 17).

Οι μαρτυρίες για την ύπαρξη και τη μορφή της βαλκανικής λατινικής είναι τριών ειδών: (α) γραπτές, όπου ανήκουν οι επιγραφές και τα κείμενα εκκλησιαστικού ή ιστορικού περιεχομένου που γράφτηκαν από Βαλκάνιους συγγραφείς, (β) τα λατινικά δάνεια που βρίσκονται σε όλες τις βαλκανικές γλώσσες (ελληνική, αλβανική, σλαβικές), αλλά κυρίως, (γ) οι τέσσερις νεολατινικές-ρομανικές γλώσσες, η δακορουμανική, η κουτσοβλαχική, η μογλενίτικη και η ιστοροουμανική (Tagliavini 1977: 285-300, Κατσάνης 1977: 10). Μετά τη διαίρεση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας σε ανατολικό και δυτικό τμήμα (το 395 μ.Χ., μετά τον θάνατο του Θεοδοσίου Α'), την κάθοδο των Σλάβων (6ος-7ος μ.Χ. αιώνες) και τη διάσπαση της ενότητας με τη Ρώμη, οι γλώσσες αυτές εξελίσσονται τοπικά και αποκτούν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά

σε σύγκριση με τη λατινική της Δύσης, μέσα στο νέο πλαίσιο της εισβολής των νέων (σλαβικών) γλωσσών.

Τα σπουδαιότερα προβλήματα που καλείται να επιλύσει όποιος ασχολείται με τις νεολατινικές γλώσσες της Βαλκανικής είναι αν οι γλώσσες αυτές εξελίχθηκαν, σε μια πρώτη τουλάχιστον φάση, ενιαία ή η καθεμιά χωριστά, όπως υποδηλώνει η σημερινή τους εικόνα, και πότε συνέβησαν αυτοί οι γλωσσικοί μετασχηματισμοί. Για το πρώτο πρόβλημα από πολλούς εκπροσώπους της ρουμανικής γλωσσικής επιστήμης εκπορεύτηκε η ιδέα της *πρωτορουμανικής* ή *κοινής ρουμανικής*, όροι που εμπεριέχουν παραπλανητικές προθέσεις, επειδή δίνουν την πρωτοπορία στη ρουμανική έναντι των άλλων νεολατινικών γλωσσών της Βαλκανικής και υποβάλλουν στον αναγνώστη την ιδέα της γενετικής εξάρτησής τους από αυτή. Σωστότερος και επιστημονικά ορθότερος είναι ο όρος *πρωτορουμανική*, που ισχύει και για τις δυτικές νεολατινικές γλώσσες, ή *βαλκανική ρομανική*. Σχετικά με τον χρόνο κατά τον οποίο διαμορφώνεται η *βαλκανική ρομανική*, αυτός προσδιορίζεται ανάμεσα στον 5ο και τον 9ο αιώνα μ.Χ., όπως ακριβώς οριοθετούνται και οι δυτικές νεολατινικές γλώσσες για τη ρομανική τους περίοδο.

3. Η κουτσοβλαχική γλώσσα – Γλωσσικά χαρακτηριστικά

Η ΚΒ είναι η λατινογενής γλώσσα των Βλάχων ή Κουτσόβλαχων ή Αρωμόνων (Λαζάρου 1986, Κατσάνης 1977, Κατσάνης & Ντίνας 1990, Ντίνας, 1987), που κατοικούν στις ευρύτερες περιοχές της Ηπείρου, της Θεσσαλίας και της δυτικής Μακεδονίας. Ειδικότερα: στη νότια Ήπειρο συναντούμε πολυπληθείς βλάχικους πληθυσμούς στα Ζαγοροχώρια, τους Καλαρρύτες, το Συρράκο, το Μέτσοβο· στη βόρεια Ήπειρο, δυτικά της Πίνδου, στην Αυλώνα, το Μπεράτι, την Καβάγια, το Φιέρι, ανατολικά της Πίνδου, με σπουδαιότερο κέντρο τη Μοσχόπολη, στη Φράσαρη και στη Γράμμισσα. Στη βορειοδυτική Μακεδονία υπήρχαν Βλάχοι στην Αχρίδα, τη Στρούγκα κ.α., στη νότια Μακεδονία ανατολικά και δυτικά του Ολύμπου, και δυτικότερα στην περιοχή των Γρεβενών με σπουδαιότερα χωριά τη Σαμαρίνα, την Αβδέλλα και το Περιβόλι. Γενικά όμως βρίσκουμε Βλάχους από τα πολύ παλιά και ακαθόριστα χρόνια σε όλες τις ορεινές διαβάσεις όπου υπήρχαν οροφύλακες (Κατάρα, Πισοδέρι, Όλυμπος, Γκόπεσι, Κλεισούρα, Νέβεσκα και αλλού· βλ. Κουκούδης 2000).

Τα σημαντικότερα ερωτήματα στα οποία καλείται να απαντήσει όποιος ασχολείται με τους Βλάχους αφορούν το όνομα, την καταγωγή και τη γλώσσα τους.

Το όνομα *Βλάχος* προέρχεται από το όνομα της κελτικής φυλής *Volcae* με διάφορες παραλλαγές της λέξης έτσι αποκαλούσαν οι Γερμανοί –κάπως περιφρονητικά– όλους τους λατινόφωνους. Από τα γερμανικά η λέξη περνάει στους Σλάβους με διάφορες φωνητικές μορφές (*vlah*, *vlasce*, *wloh*, *voloh*) και σημασίες (= άνθρωπος ρομανικής καταγωγής, βοσκός, Ιταλός κ.λπ.). Οι ίδιοι αυτοαποκαλούνται *Armîni* (a + *romani*), δηλαδή Ρωμαίοι, Ρωμιοί. Κοντά στη γενική ονομασία *Βλάχος* απαντούν και άλλοι τύποι με διάφορες σημασίες, όπως *Κουτσόβλαχος*, *Αρβανιτόβλαχος*, *Καράβλαχος* και *Μπουρτζόβλαχος* – κάποιες με την υποτιμητική σημασία *αγροίκος*, *άξεστος* κ.λπ.

Όσον αφορά την καταγωγή των Βλάχων, διατυπώθηκαν δύο βασικές θεωρίες που αντιπαρατίθενται μεταξύ τους: η πρώτη υποστηρίζει την προέλευσή τους από τα βορειότερα και τη μετακίνησή τους στον ελληνικό χώρο. Η θεωρία αυτή στηρίζεται σε έμμεσες μαρτυρίες Βυζαντινών χρονογράφων («Στρατηγικόν» του Κεκαυμένου / «Αποδείξεις Ιστοριών» του Χαλκοκονδύλη), οι οποίοι κάνουν λόγο για κάθοδο Βλάχων στη Μακεδονία και τη Θεσσαλία. Η δεύτερη τους θεωρεί αυτόχθονες που εκλατινίστηκαν σε ορεινές και δύσβατες περιοχές, κυρίως της Πίνδου και του βορειότερου ελληνικού χώρου. Υποστηρίζει την ιθαγένεια και τον εκλατινισμό των Βλάχων επικαλούμενη τη διοικητική διάρθρωση του ρωμαϊκού κράτους, την τοποθέτηση οδιδών (τοπικών φυλάκων) στις κυριότερες διαβάσεις και τη δημιουργία φρουρών για την εσωτερική ασφάλεια. Χωρίς να μπορούμε ακόμη να πούμε τον οριστικό λόγο επιστημονικά, η δεύτερη θεωρία φαίνεται πιο πιθανή, καθώς ενισχύεται από περισσότερα ιστορικά, γλωσσικά και ανθρωπολογικά στοιχεία.

Για την ΚΒ γλώσσα και τα χαρακτηριστικά της θα δώσω κάποια στοιχεία στη συνέχεια.

4. Σημερινή κατάσταση της κουτσοβλαχικής στον ελλαδικό χώρο

Η υποχώρηση μιας γλώσσας ή μιας γλωσσικής ποικιλίας έναντι μιας άλλης μπορεί –με κριτήρια λειτουργικά γλωσσικής χρήσης και συμμετοχής σε μια ζωντανή γλωσσική κοινότητα– να ορίζεται ως αλλαγή από τη συνηθισμένη χρήση μιας γλώσσας προς κάποια άλλη (Weinrich 1974 [1953]), ως μετάβαση ενός ατόμου από μια γλωσσική κοινότητα σε μια άλλη (De Vries 1987) ή ως εγκατάλειψη της μητρικής γλώσσας ως γλώσσας καθημερινής χρήσης με αποτέλεσμα τη συρρίκνωσή της (Veltman 1991). Όπως γίνεται σαφές από τα παραπάνω, η γλωσσική υποχώρηση, που αφορά στην αλλαγή στην προτίμηση μιας γλώσσας, και η γλωσσική απώλεια, που αναφέρεται στη γλωσσική ικανότητα του ομιλητή, είναι φαινόμενα αλληλένδετα (Fase 1992). Σύμφωνα

με κάποιους ερευνητές (Nelde 1986), η γλωσσική υποχώρηση είναι το αποτέλεσμα της μακροχρόνιας συνάντησης και επαφής δύο γλωσσών για μια χρονική περίοδο που διαρκεί μερικές γενιές, κατ' άλλους (Tandefelt 1992) το αποτέλεσμα μιας σειράς γεγονότων που αφορούν τη σταδιακή προσαρμογή του ατόμου ή μιας ομάδας στις γλωσσικές απαιτήσεις του περιβάλλοντος. Η διαδικασία υποχώρησης μπορεί να ξεκινά από την ανάγκη ένα άτομο να μάθει να χρησιμοποιεί –εκτός από τη μητρική του γλώσσα– την επίσημη γλώσσα του κράτους όπου ζει ή τη γλώσσα της κυρίαρχης γλωσσικής ομάδας με την οποία συμβιώνει. Το γεγονός αυτό έχει συνήθως ως αποτέλεσμα τα παιδιά της επόμενης γενιάς να μην μπορούν να χρησιμοποιούν πλέον την πρώτη γλώσσα, για τον πρόσθετο λόγο ότι δεν θεωρείται τόσο χρήσιμη όσο παλιότερα (KEMO 2001: 87-115, Μακράκη-Κωστούλα 2001: 71).

Η γλωσσική υποχώρηση μελετάται από πολλές οπτικές γωνίες: από την άποψη των λειτουργικών κινήτρων και των κοινωνικών της συσχέτισεων, από τη σκοπιά των ψυχολογικών της διαστάσεων, ως διαδικασία γλωσσικής αλλαγής ή σε συσχέτιση με την εκπαίδευση και τον γλωσσικό προγραμματισμό. Άλλοι παραπλήσιοι με τη γλωσσική υποχώρηση σχετικοί όροι που έχουν χρησιμοποιηθεί στη διεθνή βιβλιογραφία είναι: *γλωσσική απώλεια/φθορά* (language loss/attrition), *γλωσσική αντικατάσταση* (language displacement) και *γλωσσικός θάνατος* (language death). Η υποχώρηση μπορεί να αφορά τη γλωσσική συμπεριφορά είτε μιας ολόκληρης κοινότητας ή μιας υπο-ομάδας της και να εξετάζεται σε μακροεπίπεδο ως κοινωνικό φαινόμενο, είτε σε μικροεπίπεδο να σχετίζεται με τη γλωσσική συμπεριφορά ενός μεμονωμένου ατόμου και να φαίνεται σαφώς ως εξέλιξη από τη μια γενιά στην άλλη (Fishman 1966, Tandefelt 1992). Τέλος, μπορεί να βρίσκεται σε εξέλιξη, οπότε γίνεται λόγος για μερική υποχώρηση, ή να είναι τελεσίδικη και χωρίς επιστροφή (ολική υποχώρηση).

Τις τελευταίες δεκαετίες η βλαχοφωνία σε όλο τον ελλαδικό χώρο για πολύ συγκεκριμένους και γνωστούς λόγους παρουσιάζει σημαντική συρρίκνωση με τάσεις εξαφάνισης. Με το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων του 1912-1913 η ιστορία της Ηπείρου και της Μακεδονίας, όπου κυρίως κατοικούσαν οι βλαχόφωνοι Έλληνες, συμπλήρωσε έναν μεγάλο κύκλο, που είχε ανοίξει τον 14ο αιώνα με την κατάκτηση της περιοχής από τους Οθωμανούς. Ένα κομμάτι της λεγόμενης ιστορικής Μακεδονίας των κλασικών χρόνων παρέμεινε μέσα στη σερβική και τη βουλγαρική επικράτεια και μαζί του ένα πολύ ζωντανό τμήμα του βλαχόφωνου ελληνισμού στο Μοναστήρι, το Κρούσοβο, το Μεγάροβο κ.α., ως ένα τμήμα του ελληνισμού στην ανάγκη ειρήνευσης του βαλκανικού χώρου και της ειρηνικής συνύπαρξης των λαών της χερσονήσου. Οι Βλάχοι γρήγορα συμβιβάστηκαν και με τη νέα αυτή πραγ-

ματικότητα: οι κατοπινές όμως πολεμικές περιπέτειες, η μεταπολεμική αστυφιλία, οι εύκολες μετακινήσεις, η γενίκευση της εκπαίδευσης, οι επιγαμίες με μη Βλάχους (Gal 1979) και –το κυριότερο– η πάντα εύκολη προσαρμογή των Βλάχων στις νέες και ευνοϊκότερες συνθήκες ζωής αποδυνάμωσαν τους ορεινούς οικισμούς και τα περισσότερα αποκλειστικώς βλαχόφωνα χωριά εγκαταλείφθηκαν (Κατσάνης 1990: 16). Οι Βλάχοι του ελλαδικού χώρου είναι σχεδόν στο σύνολό τους σήμερα αστικοποιημένοι ή –και όσοι έχουν παραμείνει στα χωριά τους– έχουν δεχτεί σημαντικές επιδράσεις από τους κατοίκους των αστικών κέντρων ή των γειτονικών τους ελληνόφωνων κοινοτήτων, καθώς η κλειστή βλάχικη κοινωνία δεν υπάρχει πλέον.

Το τίμημα αυτής της ανάμειξης και της αστικοποίησης με τις αναπόφευκτες πολιτιστικές αλληλεπιδράσεις είναι η απώλεια αργά ή γρήγορα της KB γλώσσας (Fasold 1991, Tandefelt 1992, Willemyns 1997). Η KB γλώσσα σήμερα είναι βέβαιο ότι βρίσκεται στο στάδιο μιας προχωρημένης γλωσσικής υποχώρησης, η οποία αγγίζει τα όρια της απώλειας, και με την έννοια αυτή θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι έχει όλα τα χαρακτηριστικά μιας θνήσκουσας γλώσσας (Tandefelt 1992), όπως: (α) παρατεταμένη χρονική περίοδο περιορισμένης γλωσσικής επαφής με αποκορύφωμα τη γλωσσική της υποχώρηση, (β) συρρίκνωση των χώρων όπου χρησιμοποιείται, (γ) χρήση της κυρίαρχης γλώσσας από τους γονείς προς τα παιδιά, και (δ) αποτυχία των νέων ανθρώπων να αποκτήσουν ικανότητα επικοινωνίας στη μειονοτική γλώσσα (Garzon 1992).

Για να υποστηρίξω τον πιο πάνω ισχυρισμό, θα επικαλεστώ λίγα αλλά ενδεικτικά δεδομένα από μια προσωπική προ εικοσαετίας κοινωνιογλωσσολογική έρευνα –σήμερα τα πράγματα είναι σαφώς πιο «προχωρημένα» προς τη γλωσσική υποχώρηση (language shift) ή συρρίκνωση (Fishman 1966, 1985, 1991)– σε δύο βλαχόφωνα χωριά του νομού Φλώρινας, το Νυμφαίο και το Πισοδέρι, με τη γενικευμένη βεβαιότητα ότι αυτό συμβαίνει σε όλες λίγο πολύ τις βλάχικες κοινότητες. Τα πλήρη δεδομένα της έρευνας (βλ. Ντίνας 2004):

- α) Σε επίπεδο λεξιλογικών γνώσεων οι πληροφορητές απαντούν «δεν ξέρω, δεν θυμάμαι, δεν έχει» κ.λπ., όταν τους ζητείται να ανακαλέσουν λέξεις που σαφώς υπάρχουν και χρησιμοποιούνται στα βλάχικα. Οι αρνητικές απαντήσεις τους κατά γραμματική κατηγορία παρουσιάζει ισορροπημένη κατανομή με μικρές φυσιολογικές αποκλίσεις, καθώς όλοι τους χρησιμοποιούν τα βλάχικα ως δεύτερη γλώσσα και οι ερωτήσεις σχετικά με λέξεις του σύγχρονου λεξιλογίου φαίνεται να τους ξενίζουν. Πληροφορητής με μεγαλύτερη μόρφωση από τους άλλους είναι σε θέση με την ενεργή γνώση των μηχανισμών της γλώσσας να παράγει λέξεις και να δίνει απαντήσεις, σε αντίθεση με τους ολιγογράμματους πληροφορητές (πρβλ. Hart-Gonzalez & Feingold 1990).

- β) Το βασικό συμπέρασμα που προκύπτει από τη μελέτη και την αξιολόγηση των απαντήσεων που δίνουν οι πληροφορητές στις ερωτήσεις του λεξιλογίου είναι ότι η KB γλώσσα τα τελευταία χρόνια παρουσιάζει μια δραματική υποχώρηση-συρρίκνωση (Fishman 1966, Weinreich 1964, De Vries 1987, Veltman 1991). Η διαπίστωση αυτή στηρίζεται στα παρακάτω δεδομένα της έρευνας:
- i) Οι πληροφορητές αδυνατούν να παραγάγουν ουσιαστικά από ρηματικά ή ονοματικά θέματα, όπως συμβαίνει σε κάθε ζωντανή γλώσσα (Μακράκη-Κωστούλα 2001: 76), και τα δανείζονται από άλλες γλώσσες και κυρίως βέβαια από την ελληνική, που είναι η πλησιέστερη γι' αυτούς γλώσσα περιοχής και κύρους,¹ π.χ. ενώ για το: *παράγω* δίνουν: fáku, adáru, για τον *παραγωγό* δίνουν: paraγυγό και για την *παραγωγή* δίνουν: paraγυγί.
 - ii) Τη συρρίκνωση του λεξιλογίου της KB αλλά και την αδυναμία των πληροφορητών να παραγάγουν λέξεις μέσω των γλωσσικών μηχανισμών δείχνουν οι περιγραφικές απαντήσεις που δίνουν –μερικές πολύ ευρηματικές–, π.χ. *αθλητισμός*, sĭ adžmákã na bálã, na... (= παίζουν με την μπάλα), *ακουστικό*, mičãnie tu urjãkĭe (= μηχανή στ' αφτί), *επαναλαμβάνω*, dzĭšũ ži ġára dzĭšũ (= είπα και ξανά είπα), dzĭkũ páli ksaná (= λέω πάλι ξανά), *αρχαιολόγος*, lukriãdzã ku vikĭitũrĭ (= δουλεύει με παλιατζούρες). Μεγάλο ποσοστό περιγραφικών απαντήσεων δίνουν όσοι θεωρούν τον εαυτό τους «εν ενεργεία» χρήστη της γλώσσας και ψάχνουν εναγωνίως και φιλότιμα να διατυπώσουν έστω και μια περιγραφική απάντηση.
 - iii) Σε κάποιες περιπτώσεις οι πληροφορητές αγνοούν τη σημασία της λέξης που τους ζητείται ή αδυνατούν να βρουν την ακριβή της αντιστοιχία στα βλάχικα, οπότε καταφεύγουν σε μεταφορικές εκφράσεις, μερικές από τις οποίες ευφάνταστες, π.χ. *βιοτεχνία*, lukriãdzã tũtsĭ (= δουλεύουν όλοι), *ανασταταμένος*, aprẽsũ (= αναμμένος), *αρχηγός*, mãre = (μεγάλος), *σχέση* (ανθρώπινη), nã dũtsimũ ži viniũũ (= πάμε και ερχόμαστε), *τριγωνικός*, *τρίγωνο*, (pirustĭa = πυροστιά, από το σχήμα της).
 - iv) Οι τελευταίοι απ' ό,τι φαίνεται φυσικοί ομιλητές της κουτσοβλαχικής γλώσσας δεν κάνουν λεπτές σημασιολογικές διακρίσεις (Clyne 1992, Extra 1993). Αυτό τους οδηγεί είτε σε σημασιολογική εξειδίκευση, π.χ.

1. Για το γραφηματικό σύστημα που χρησιμοποιούμε για την απόδοση της κουτσοβλαχικής γλώσσας βλ. Κατσάνης & Ντίνας 1990: 27.

βάζο, skáfã (= ποτήρι), *μουσικός*, kimindži (= λυράρης), *συνάνθρωπος*, ómɥ anóstru (= δικός μας άνθρωπος), kumši (= γείτονας) είτε σε γενίκευση, π.χ. *βοριάς*, vímtul (= ο αέρας), *ύποπτος*, nu i búnu (= δεν είναι καλός), *αναγνωστικό*, filádã (= βιβλίο), *νινίε* (= βιβλίο).

- γ) Όπως συμβαίνει με τις γλώσσες που βρίσκονται σε διαδικασία συρρίκνωσης και υποχώρησης, παρουσιάζονται και στα κουτσοβλαχικά χαρακτηριστικά γλωσσολογικής αλλαγής, όπως η απλοποίηση των σύνθετων γραμματικών και συντακτικών δομών (Μακράκη-Κωστούλα 2001: 76), αλλαγές που συχνά οφείλονται στη μειωμένη χρήση τους σε ορισμένα περιβάλλοντα, γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα την απώλεια υφολογικών επιλογών εκ μέρους των ομιλητών τους (Clyne 1992, Extra 1993).

Περνώντας στον χώρο των καθαρά γλωσσικών παρατηρήσεων και συμπερασμάτων της έρευνας παρατηρούνται τα ακόλουθα στη φωνολογία, τη μορφολογία και το λεξιλόγιο της KB:

- i) Στο επίπεδο της φωνητικής/φωνολογίας φαινόμενα όπως η κώφωση-αποβολή, βασικό χαρακτηριστικό της KB (Ντίνας 1985), εμφανίζει αρκετή αστάθεια και διαφοροποιήσεις κατά πληροφορητές ως προς την πραγμάτωσή της. Το ίδιο ισχύει και για τις διαφοροποιήσεις μεταξύ των ομιλητών όσον αφορά την προφορά/πραγμάτωση των συμφωνικών συμπλεγμάτων. Η διαφοροποίηση αυτή έχει να κάνει κυρίως με το μορφωτικό επίπεδο των πληροφορητών και τον τόπο διαμονής τους (αστικό κέντρο ή χωριό).
- ii) Ο λεξιλογικός δανεισμός μεταξύ γλωσσών, απόλυτα φυσιολογικό και γενικό φαινόμενο ως αποτέλεσμα επαφής δύο γλωσσών (Μακράκη-Κωστούλα 2001: 70), σε μια ζωντανή και δυναμική γλώσσα δεν επηρεάζει το μορφολογικό της σύστημα, αλλά υποτάσσει σε αυτό τις λέξεις που δανείζεται. Στα κουτσοβλαχικά αυτό φαίνεται να έχει ατονήσει σε μεγάλο βαθμό, με αποτέλεσμα ο δανεισμός –ελληνικών κυρίως– λέξεων να συνεπάγεται και την ταυτόχρονη εισαγωγή της –ελληνικής– μορφολογίας (Clyne 1992, Extra 1993), π.χ. *διαφορά* (ανομοιότητα), *diafurá*, *diafuráɣã*, *έπιπλο*, *épirplã*, *épirplu*, *épirple*, *épirpla*, *οικογενειακώς*, *ikuyiniakós*, *χωροφύλακας*, *xorofilaku*, *xurufilaka*. Άλλο ένα δείγμα της αστάθειας του μορφολογικού συστήματος αποτελούν και οι διπλοτυπίες στις καταλήξεις. Οι ομιλητές δείχνουν να μην είναι σίγουροι για την κατάληξη που πρέπει να χρησιμοποιήσουν στην παραγωγή ενός τύπου, κυρίως όταν αυτός δεν είναι πάρα πολύ κοινός, π.χ. *αεροδρόμιο*, *airudrómiu*, *airudrómie*, *ασημικά*, *asimiká*, *asimikéɣti*, *asimikádzɣi*, *asiméne*, *χαιρετισμός*,

xiritizmó, xiritisíre, *λύκαινα*, lupmáhe, lúpenă, *αποφασίζω*, apufăsésku, apufăsisésku, *ζεσταίνω* (κάτι), ngăldzășku, ngăldu.

- iii) Η λεξιλογική διείσδυση των γειτονικών με την ΚΒ γλωσσών είναι εμφανής. Εύκολα οι ομιλητές δανείζονται από τα ελληνικά –κυρίως– μια λέξη που πιστεύουν ότι δεν υπάρχει στα βλάχικα ή δεν την ξέρουν οι ίδιοι. Δευτερεύουσα είναι η διείσδυση της σλαβικής –πιο πολύ εκεί όπου γεινιάζουν με σλαβόφωνες γλωσσικές κοινότητες, και τέλος της τουρκικής γλώσσας, π.χ. ελληνική επίδραση στα: *αγαπημένος*, agarinénu, nrítu, *ανακατεύω* (π.χ. με κουτάλι), mintésku, anăkătipsésku, *γορτή*, sărbătuăre, ȳurtie, *επισκέπτης*, ȳaspe, episképtu, musafirū, ȳăspitū, *βουλώνω* (κάτι), astūru, vulusésku, *σλαβική* στα: *απορία*, apurie, tsudire, *γκρίζος*, grizū, šivă, *καλάμι*, trîskă, kălame, τουρκική στα: *γείτονας*, vitsinū, kumđi, *ανθρωπότητα*, anhrupôtită, duňăje, uminităte, *αποχέτευση*, girize, apuxétifse.

5. Κωδικοποίηση-τυποποίηση της ΚΒ:

Προβλήματα και αντιπαραθέσεις

Η εμφάνιση της *γλωσσικής τυποποίησης* συνδέεται με τη δημιουργία των εθνών-κρατών, με την αφύπνιση του εθνικού συναισθήματος, οι λόγοι, όμως, που οδηγούν στις προσπάθειες τυποποίησης είναι πρωτίστως οικονομικοπολιτικοί και δευτερευόντως ιδεολογικοί. Η γλωσσική τυποποίηση συμπίπτει περίπου με την έννοια του γλωσσικού προγραμματισμού [language planning]. Η *στάνταρ*, *επίσημη/διοικητική* ή *εθνική* γλώσσα είναι κατά κύριο λόγο η (μη λογοτεχνική) γραπτή γλώσσα και η επιμελημένη προφορική. Από πολιτιστική άποψη, ο ρόλος της είναι να ικανοποιήσει πνευματικές και υλικές ανάγκες επικοινωνίας ενός «προηγμένου» πολιτισμού σε περιοχές όπως τα γράμματα και οι τέχνες, οι επιστήμες και η τεχνολογία, οι νόμοι και η διοίκηση (αναλυτικά βλ. Καραντζόλα 2001: 84-88). Στην περίπτωση της ΚΒ δεν συνέτρεξαν οικονομικοπολιτικοί λόγοι για την τυποποίησή της, αλλά περίσσεψαν οι ιδεολογικοί.

5.1. Οι πρώτες προσπάθειες κωδικοποίησης - τυποποίησης της ΚΒ

Οι πρώτες γραπτές μαρτυρίες, τα πρώτα γραπτά μνημεία της ΚΒ, εμφανίζονται στην περιοχή της Μοσχόπολης και της Ηλείρου μόλις στα μέσα του 18ου αιώνα και χρησιμοποιούν το ελληνικό αλφάβητο. Σε αυτά εντάσσονται

τα έργα του Θεόδωρου Καβαλλιώτη *Πρωτοπειρία παρά του...* τρίγλωσσο λεξικό [ρωμαίικα, βλάχικα, αλβανίτικα (sic)] –που αποτελεί συνάμα και γλωσσολογική και εθνολογική μελέτη των βαλκανικών πολιτισμών (Καβαλλιώτης 1770)– και του μαθητή του, Δανιήλ Μοσχοπολίτη, *Εισαγωγική Διδασκαλία περιέχουσα Λεξικόν...* τετράγλωσσο λεξικό (της απλής Ρωμαϊκής, της εν Μοισία Βλαχικής, της Βουλγαρικής και της Αλβανιτικής) (Μοσχοπολίτης 1802). Τα έργα αυτά έχουν χρηστικό χαρακτήρα, καθώς σκοπός των λογίων αυτής της ομάδας, που ζουν στον ελληνόφωνο κόσμο και στους τόπους της μόνιμης κατοικίας των Βλάχων, είναι η παροχή βοήθειας για την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας από τους αλλόγλωσσους των γειτονικών περιοχών, Βλάχους, Αλβανούς, Βούλγαρους κ.λπ.

Στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα εμφανίζεται μια δεύτερη ομάδα κουτσοβλαχικών κειμένων, που γράφονται από απόδημους (Σιώκης 2002) βλαχόφωνους λόγιους οι οποίοι γεννήθηκαν ή μετανάστευσαν σε μικρή ηλικία σε διάφορες πρωτεύουσες και πόλεις της Ανατολικής Ευρώπης, όπως η Βιέννη, η Βουδαπέστη, το Βουκουρέστι κ.ά., όπου και άρχισαν το συγγραφικό τους έργο μακριά από τις περιοχές όπου μιλούσαν η ΚΒ. Στόχος αυτής της ομάδας είναι η ενσωμάτωση της ΚΒ στη δακορουμανική και για την επίτευξή του συνθέτουν γραμματικά έργα που αποβλέπουν στην εκμάθηση, καλλιέργεια και ενοποίηση των δύο γλωσσών, της ΚΒ και της δακορουμανικής, με την υιοθέτηση πολλών δακορουμανισμών, την εισαγωγή νεολογισμών και αυθαίρετων γραμματικών τύπων. Στην ομάδα αυτή ανήκουν τα έργα, επίσης χρηστικά, του Κ. Ουκούτα *Νέα Παιδαγωγία ήτοι Αλφαβητάριον εύκολον...* στα ελληνικά και γερμανικά, με κείμενα θρησκευτικού περιεχομένου και παράλληλα ορισμένους κανόνες για την ΚΒ (Ουκούτας 1797)· του Γ.Κ. Ρόζια, *Τέχνη Ρωμανικής αναγνώσεως με λατινικά γράμματα...*, έργο σημαντικότερο και με πιο συγκροτημένη δομή, που ανήκει στη λατινίζουσα Σχολή του Αρντεάλ (Τρανσυλβανία, Ρουμανία) και προτείνει την αντικατάσταση των «βάρβαρων» φθόγγων: ä, î με πιο λατινοφανεείς, υπηρετώντας με τον τρόπο αυτό την ιδέα της συνένωσης της ΚΒ με τη δακορουμανική γλώσσα (Ρόζιας 1809)· του Μ. Μπογιατζή *Γραμματική Ρωμανική ήτοι Μακεδονοβλαχική*, που μπορεί να θεωρηθεί η πρώτη κατεξοχήν Γραμματική της ΚΒ συνθεμένη σύμφωνα με τα κλασικά πρότυπα των γραμματικών έργων της εποχής, γραμμένη στα ελληνικά και τα γερμανικά, εντάσσεται κι αυτή στην προσπάθεια ενοποίησης της ΚΒ με τη δακορουμανική (Μπογιατζής 1813). Τα έργα αυτά των δύο πρώτων ομάδων, μολονότι δεν μπορούν να θεωρηθούν γραμματικές, έχουν γλωσσικούς στόχους, διαμετρικά όμως αντίθετους μεταξύ τους.

Η τρίτη ομάδα κειμένων, τέλη του 19ου και αρχές του 20ού αιώνα, ανήκει σε βλαχόφωνους λόγιους, απόφοιτους των ρουμανικών σχολείων, που

στο μεταξύ είχαν ιδρυθεί και στον ελληνικό χώρο στο πλαίσιο της ρουμανικής προπαγάνδας (Νικολαΐδου 1995), οι οποίοι ασχολήθηκαν με την έντεχνη λογοτεχνία, ποίηση και πεζογραφία, καθώς και με τη συλλογή και καταγραφή λαϊκών βλάχικων κειμένων. Γνωστότεροι λόγιοι είναι οι Κ. Μπελμιάτση, Γ. Μούρνου, Νούσης, Τούλιου, Ν. Μπατζαρία κ.ά.

Βασικό χαρακτηριστικό των βλάχικων κειμένων της δεύτερης και τρίτης ομάδας είναι ότι χρησιμοποιούν ως γλωσσικό όργανο μια ΚΒ νοθευμένη από δακορουμανισμούς, από νεολογισμούς και από αυθαίρετες κατασκευές, γεγονός που καθιστά τα κείμενα αυτά ελάχιστα αντιπροσωπευτικά της ΚΒ γλώσσας, δείχνουν όμως με σαφήνεια πως η ΚΒ έχει μπει πια στις μυλόπετρες της ιδεολογικής αντιπαράθεσης με βασικό «σημείον αντιλεγόμενον» –μέχρι και σήμερα– το αλφάβητο.

Η ανάγκη για τη σύνθεση ΚΒ γραμματικών προβάλλει εντονότερη όταν ανοίγουν τα πρώτα προπαγανδιστικά ρουμανικά σχολεία σε βλαχόφωνες περιοχές του ελληνικού χώρου, βλ. συνολική παρουσίασή τους (Κατσάνης & Ντίνας 1990: 13-17).

Η ανακάλυψη εκ μέρους των Δυτικοευρωπαίων του νεολατινικού ιδιώματος που μιλούν οι Βλάχοι και το ενδιαφέρον της Ρουμανίας για την εκμετάλλευση αυτού του γεγονότος συνετέλεσαν ώστε η γλωσσική επιστήμη να ασχοληθεί με την ΚΒ και να εμπλουτιστεί η σχετική βιβλιογραφία με αυστηρώς επιστημονικά έργα, όπως της Caragiu-Marioțeanu (1968), του Κατσάνη (1977), του Λαζάρου (1986), του Μπουσμπούκη (1982), του Ντίνα (1987).

5.2. Δυσκολίες και αντιπαραθέσεις για την κωδικοποίηση της ΚΒ σήμερα

Έχουμε υποστηρίξει (Κατσάνης & Ντίνας 1990: 9) ότι η σύνθεση μιας ΚΒ γραμματικής σήμερα έχει περισσότερο επιστημονικό χαρακτήρα παρά χρηστικό, καθώς, όπως φάνηκε από τα προεκτεθέντα, η ΚΒ ανήκει στις προφορικές γλώσσες που δεν ευτύχησαν, για ποικίλους λόγους –μερικούς από τους οποίους αναφέραμε– να αποκτήσουν γραπτή μορφή και να δημιουργήσουν αντίστοιχα γραπτή παράδοση και διακριτό πολιτιστικό παρελθόν. Η συμβίωση των Βλάχων με τον ελληνικό κόσμο και η προφανής ιστορική και πολιτιστική τους συμπόρευση συνετέλεσαν, ώστε να μην αισθανθούν την ανάγκη να χρησιμοποιήσουν τη μητρική τους γλώσσα, για να εκφράσουν τα πολιτιστικά τους αγαθά.

Η προσπάθεια που ξεκίνησε έξωθεν, εκ μέρους της Ρουμανίας, από καθαρά πολιτικούς λόγους για δήθεν εθνολογική αφύπνιση των βλαχοφώνων

όχι μόνο δεν απέδωσε τα αναμενόμενα αποτελέσματα, αλλά στάθηκε και η αφετηρία για την παρακμή του κουτσοβλαχικού στοιχείου. Η δημιουργία ελληνικής εθνικής συνείδησης στους βλαχόφωνους πληθυσμούς, όπως αποδεικνύεται από την καθολική συμμετοχή τους στους εθνικούς αγώνες της Ελλάδας, προηγήθηκε της ρουμανικής προπαγάνδας. Ακόμη είναι φανερό ότι, εκτός από τη γλωσσική συγγένεια, κανένα πολιτιστικό, εθνολογικό ή ανθρωπολογικό στοιχείο δεν συσχετίζει τους Βλάχους προς τους Δακορουμεάνους. Τέλος, η αντιπαράθεση που δημιούργησε η ξένη προπαγάνδα, όχι μόνο μεταξύ ελληνοφώνων και βλαχοφώνων αλλά κυρίως μεταξύ των Βλάχων, υπήρξε η απαρχή της διασποράς των κουτσοβλαχικών πληθυσμών και της συρρίκνωσης του γλωσσικού ιδιώματός τους.

Τα προβλήματα που προβάλλουν για τη σύνθεση μιας γραμματικής ενός γλωσσικού ιδιώματος με ελλιπή και φτωχή γραπτή παράδοση είναι πολλά και περίπλοκα. Πολλαπλασιάζονται μάλιστα, αν λάβει κανείς υπόψη του και την απουσία ομοιογένειας που παρατηρείται στην ΚΒ. Έτσι ο όρος «Κοινή Κουτσοβλαχική», που χρησιμοποιήσαμε (Κατσάνης & Ντίνας 1990), σημαίνει την προσπάθεια για την πιο αντιπροσωπευτική παρουσίαση της γραμματικής δομής του ιδιώματος όχι με αυθαίρετες γενικεύσεις και κατασκευές, αλλά με την επιλογή και αξιολόγηση των διαφόρων ποικιλιών που βοηθούν στην ευρύτερη και καλύτερη κατανόησή του.

Τα κουτσοβλαχικά ιδιώματα του ελληνικού χώρου διαιρούνται σε βόρεια και νότια, χωρίς αυστηρή γεωγραφική κατανομή. Σήμερα η κατάσταση εμφανίζεται ακόμη πιο περίπλοκη, γιατί νεότερες μεταναστεύσεις, από την εποχή της οθωμανικής κυριαρχίας μέχρι τις μέρες μας, συνετέλεσαν, ώστε ομάδες ομιλητών της βόρειας ΚΒ να εισχωρήσουν σε κοινότητες ομιλητών της νότιας ΚΒ, με αποτέλεσμα την αλληλεπίδραση των δύο βασικών ιδιωμάτων. Αλλά και τα βόρεια και τα νότια ιδιώματα εμφανίζουν στους κόλπους τους διαφοροποιήσεις, ενώ η έρευνα ακόμη δεν μπόρεσε να μας δώσει μια πλήρη περιγραφή τους.

Με δεδομένη την κοινωνιογλωσσική κατάσταση που περιέγραψα πιο πάνω παραδειγματικά σε δύο εμβληματικά βλαχοχώρια, θα περίμενε κανείς το ενδιαφέρον όλων να είναι στραμμένο προς την κατεύθυνση της διάσωσης της ΚΒ ή τουλάχιστον της επιβράδυνσης του βέβαιου επικείμενου γλωσσικού της θανάτου. Όμως οι διαφωνίες καλά κρατούν και οδηγούν σε έντονες αντιπαραθέσεις μεταξύ των μελετητών και των αυτόκλητων χειριστών του βλάχικου ζητήματος και «υπερασπιστών» των Βλάχων. Θα περιοριστώ στην ενδεικτική αναφορά δύο ερωτημάτων-ζητημάτων που εγείρουν έντονες συζητήσεις και αντιπαραθέσεις.

α. Γλώσσα ή διάλεκτος τα βλάχικα;

Όσοι στο ερώτημα «Τι είναι τα βλάχικα, γλώσσα ή διάλεκτος;» (Κατσάνης & Ντίνας 2008: 21) απαντούν καλοπροαίρετα «διάλεκτος», το κάνουν από άγνοια και φόβο. Η άγνοια σχετίζεται με τα γλωσσολογικά κριτήρια διάκρισης γλωσσών, διαλέκτων και ιδιωμάτων. Ο φόβος εδράζεται στο ανιστόρητο επιχείρημα ότι, αν παραδεχτούν πως τα βλάχικα είναι γλώσσα, τότε είναι σαν να παραδέχονται ότι όποιοι τα μιλούν ανήκουν σε μια διαφορετική εθνότητα. Ο φόβος μετατρέπεται σε αδιέξοδο, αν ερωτηθούν: «Και ποιας γλώσσας είναι διάλεκτος τα βλάχικα;». Δεν μπορούν παρά να απαντήσουν «της ρουμανικής», αφού δεν υπάρχει άλλη γλώσσα της οποίας απόκλιση-διάλεκτος θα μπορούσαν να είναι τα βλάχικα. Η κουτσοβλαχική ή αρομουνική, όμως, είναι αδελφή γλώσσα με τη δακορουμανική (= ρουμανική), την ιστορορουμανική και τη μογλενίτικη, ως απόγονος κι αυτή της βαλκανικής λατινικής, και δεν αποτελεί θυγατέρα-διάλεκτό της, όπως υποστήριξε ανεπιτυχώς παλιότερα και η ρουμανική προπαγάνδα. Αποτελεί κόρη της λατινικής, όπως οι δυτικές νεολατινικές και οι υπόλοιπες γλώσσες της βαλκανικής λατινικής. Η διαφορά της από αυτές είναι ότι δεν χρησιμοποιείται ως επίσημη γλώσσα κάποιου κράτους και δεν έχει γραπτή παράδοση, όπως συμβαίνει άλλωστε και με άλλες νεολατινικές γλώσσες (βλ. Tagliavini 1977). Παρότι η διαφορετική γλώσσα δεν προϋποθέτει διαφορετική εθνική ταυτότητα, αφού η γλώσσα δεν αποτελεί απαραίτητο και μοναδικό στοιχείο εθνικού προσδιορισμού –πρβλ. τους Μεξικανούς, που δεν είναι Ισπανοί αν και μιλούν ισπανικά, ή κάποιους γαλλόφωνους Αφρικανούς, που δεν είναι Γάλλοι παρά τη γαλλοφωνία τους–, ο χαρακτηρισμός της ΚΒ ως *διαλέκτου* ή και *ιδιώματος* χρησιμοποιείται ευρύτατα από όσους ταυτίζουν τη γλώσσα με το έθνος είτε από άγνοια είτε από σκοπιμότητα.

β. Τρόπος γραφής της ΚΒ

Το πιο ακανθώδες θέμα, στο οποίο συμπυκνώνεται όλη η ιδεολογική-ιστορική αντιπαράθεση περί την ΚΒ, αποτελεί ο τρόπος γραφής της ΚΒ: Πώς θα γράψουμε τα βλάχικα, με ελληνικά γραφηματικά στοιχεία, με λατινικά ή πώς αλλιώς; Στο ερώτημα αυτό υπάρχουν δύο αυτονόητες κατά τους υποστηρικτές τους απαντήσεις, τις οποίες θα παρουσιάσω στη συνέχεια, λαμβάνοντας υπόψη δύο παραδοχές (βλ. Αρμυστής 2019), ότι (i) απόλυτη ομοιογένεια σε ένα σύστημα γραφής (δηλαδή να είναι απόλυτα φωνητικό, απόλυτα φωνολογικό ή απόλυτα μορφογραφικό) πολύ δύσκολα υπάρχει, και (ii) ένα σύστημα γραφής, όσο άρτιο και αν είναι από γλωσσολογική άποψη, εάν δεν

είναι αποδεκτό και εύχρηστο από την κοινότητα η οποία προορίζεται να το χρησιμοποιεί, έχει μικρές ελπίδες να αποκτήσει γενικευμένη χρήση.

Για τη δημιουργία ενός συστήματος γραφής πρέπει να ληφθούν υπόψη κοινωνιογλωσσικοί παράγοντες, όπως οι κρατικές πολιτικές, οι γλωσσικές στάσεις, η εθνοτική ταυτότητα και η επίδραση άλλων συστημάτων γραφής (Αρμιοστής 2019). Οι παράγοντες αυτοί μπορεί να αφορούν διάφορα σημεία του συστήματος γραφής, από τη βασική επιλογή του γραφηματολογίου (λατινικό ή ελληνικό στην περίπτωση της ΚΒ), τη συμπερίληψη συγκεκριμένων γραφημάτων στο αλφάβητο, μέχρι και τη χρήση διακριτικών ή σημείων στίξης. Όλοι αυτοί οι λόγοι μπορεί να οδηγούν κάποιους να επιθυμούν το σύστημα γραφής να μοιάζει με ένα σύστημα γραφής μιας άλλης γλώσσας με την οποία υπάρχει μια αντίληψη σύνδεσης (ελληνική ή νεολατινικές εν προκειμένω). Αντίστροφα, κάποιοι μπορεί να απορρίπτουν ορισμένα στοιχεία ενός προτεινόμενου συστήματος γραφής, διότι τα διασυνδέουν με συστήματα γραφής γλωσσών με τις οποίες δεν επιθυμούν να ταυτιστούν. Έτσι, σε αντίθεση με το τι θα ήθελαν ή θα αποδέχονταν οι γλωσσολόγοι ότι ισχύει, οι πολιτικοί και κοινωνιογλωσσικοί παράγοντες αποκτούν εντέλει προτεραιότητα έναντι της γλωσσολογικής αριότητας ενός προτεινόμενου συστήματος γραφής (Cahill & Karan 2008), σε σημείο μάλιστα που καθίστανται καθοριστικοί για την όποια επιτυχία του (πρβλ. Cahill & Karan 2008, όπως αναφέρεται στο Αρμιοστής 2019).

Η χρήση του ελληνικού ή του λατινικού γραφηματολογίου (κοινός: αλφαβήτου), που υπήρξε εξαρχής στοιχείο αντιπαράθεσης, καλά κρατεί και στις μέρες μας. Μια μερίδα πολιτών –έτσι θα τους ονόμαζα, γιατί δεν έχουν κάποια επιστημονική ιδιότητα– υποστηρίζει με πάθος την επιλογή του ελληνικού γραφηματολογίου κατ' αποκλειστικότητα. Μπορεί κανείς με απλή περιήγηση στα κοινωνικά δίκτυα και το διαδίκτυο να βρει άπειρες δημοσιεύσεις με «επιχειρηματολογία» η οποία κυριαρχείται από ιδεολογικά επιχειρήματα που εστιάζονται στην ελληνικότητα των Βλάχων, η οποία θεωρούν ότι απειλείται από τη χρήση οποιουδήποτε αλφαβήτου πλην του ελληνικού. Η πλειονότητά τους συντάσσεται με τις απόψεις της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Πολιτιστικών Συλλόγων Βλάχων (ΠΟΠΣΒ), η οποία πιο πολύ με ακτιβιστική λογική παρά με επιστημονική τεκμηρίωση διακηρύσσει *urbi et orbi* ότι τα βλάχικα πρέπει να γράφονται μόνο με τη χρήση του ελληνικού αλφαβήτου. Ενδεικτικά αναφέρω τέσσερα δελτία Τύπου (δεν υπάρχουν άλλου είδους κείμενα της ΠΟΠΣΒ, όπου θα μπορούσε να κατατεθεί μια τεκμηριωμένη θέση επί του θέματος).

Το πρώτο έχει «προληπτικό» χαρακτήρα, εκδόθηκε ενόψει της προετοιμαζόμενης ημερίδας της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης του Πολιτισμού

των Βλάχων (ΕΕΜΠΒ) (βλ. ΕΕΜΠΒ 2019), και απευθύνεται προς όλη την πολιτειακή και πολιτική ηγεσία της Ελλάδας, σε επιστημονικούς φορείς, σε πολιτιστικούς συλλόγους και στα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Με διακηρυκτικό τρόπο επιχειρεί να «θεσμοθετήσει» ότι, μεταξύ των άλλων, «... δεν υφίσταται ενιαία βλαχική γλώσσα αλλά μόνο τοπικά βλαχικά ιδιώματα. Αυτά θα πρέπει να εγγραμματισθούν για πολιτιστικούς λόγους κάνοντας χρήση μόνο της ελληνικής αλφαβήτου...», να διαμηνύσει ότι «Είναι αντίθετη στην ομογενοποίηση-τυποποίηση και ουσιαστικά δημιουργία μιας νέας γλώσσας η οποία ουσιαστικά δεν έχει σχέση ούτε με την ιστορική αλλά και ούτε με τη ζώσα σημερινή πραγματικότητα της βλαχικής», και να «ενημερώσει» ότι «... οι Βλάχοι ξέρουν καλύτερα. Γιατί ζουν με την παράδοση και τον πολιτισμό τους μέσω των Συλλόγων τους, μακριά από επιστημονικά γλωσσικά ή άλλου τύπου εργαστήρια τα οποία απεργάζονται, ηθελημένα ή άθελα, για άλλη μια φορά τον ετεροπροσδιορισμό τους, για αυτούς, χωρίς αυτούς!» (ΠΟΠΣΒ 2019α).

Το δεύτερο εκδόθηκε ως αντίδραση και έμμεση απάντηση στην ημερίδα της ΕΕΜΠΒ (2019) με θέμα «Η γραπτή απόδοση των γλωσσών προφορικής παράδοσης: Η περίπτωση της βλαχικής γλώσσας». Στο δελτίο Τύπου με ελάχιστο επιστημονικό τρόπο διεκδικείται ότι «απόλυτος εκφραστής της Ιστορίας και της Λαογραφίας των Βλάχων στον Ελλαδικό χώρο με κάθε νομιμότητα είναι το Δευτεροβάθμιο όργανο της πλειονότητας σχεδόν των Πολιτιστικών Συλλόγων Βλάχων, η Π.Ο.Π.Σ. ΒΛΑΧΩΝ», και ως εκ τούτου, «Όσον αφορά το γλωσσικό θέμα μόνιμος τρόπος έκφρασης της πλειονότητας των Βλάχων είναι τα κατά τόπους προφορικά ιδιώματα της βλαχικής αποτυπωμένα από όποιον το επιθυμεί με ελληνικό αλφάβητο οικείο και γνωστό σε όλους τους Βλάχους του ελλαδικού χώρου», καθώς «Μεμονωμένες ομάδες ατόμων ή Συλλόγων δεν έχουν καμιά νομιμοποίηση αλλαγής της υφιστάμενης κατάστασης», η δε «λατινική αποτύπωση της βλαχικής χωρίς να έχει λυθεί επίσημα το θέμα των διεκδικήσεων της ξένης προπαγάνδας με άλλοθι το γλωσσικό εμπεριέχει τον κίνδυνο εθνογένεσης και δημιουργίας μειονότητας με απρόβλεπτες συνέπειες για τις επόμενες γενιές» (ΠΟΠΣΒ 2019β). Επαναλαμβάνεται ρητώς και στα δύο δελτία Τύπου η άποψη περί της ταύτισης γλώσσας και έθνους, και μάλιστα μέσω του οργάνου της γραπτής αποτύπωσης της.

Το τρίτο, που εκδόθηκε την περίοδο του εγκλεισμού λόγω της πανδημίας Covid-19, έχει καθοδηγητικό χαρακτήρα προς τα μέλη των συλλόγων-μελών του και συνιστά «... όσοι γνωρίζετε **το βλάχικο ιδίωμα του χωριού σας**, να το μάθετε στα παιδιά σας όπως το έχετε μάθει κι εσείς οι ίδιοι από τους δικούς σας γονείς, δηλαδή **ΠΡΟΦΟΡΙΚΑ**. Στην κατεύθυνση αυτή και προκειμένου να βοηθηθείτε τόσο στο λεξιλόγιο όσο και στην προφορά των βλάχικων

σας προτείναμε διάφορα λεξικά των βλάχικων όλα γραμμένα στην ελληνική αλφάβητο». Με την ευκαιρία, «Εννοούσαμε, και το εξηγούμε πιο απλά, ότι όποιος επιθυμεί να μεταφέρει με ακρίβεια την προφορά μίας βλάχικης λέξης ή μίας έκφρασης στα παιδιά του μπορεί να την αποτυπώσει γραπτά χρησιμοποιώντας όμως **ΜΟΝΟ το ΕΛΛΗΝΙΚΟ** αλφάβητο που είναι οικείο σε όλους μας» (ΠΟΠΣΒ 2020).

Το τέταρτο δελτίο Τύπου εκδόθηκε μετά το πέρας συνεδρίου που διοργάνωσε (του οποίου δεν έχουν εκδοθεί Πρακτικά), το οποίο «έδωσε οριστική επιστημονική λύση στο θέμα των Βλάχικων», καθώς «... Εξετάστηκε κατά τρίτον, το σημαντικό θέμα, αντικείμενο κάθε είδους προπαγάνδας, τι είναι τα Βλάχικα, γλώσσα ή ιδίωμα και το στερεώς συνδεδεμένο με αυτό επιπρόσθετο ερώτημα, αν χρειάζεται εγγραμματισμός αυτών ή καταγραφή», για να καταλήξει σε «πρόταση καταγραφής των ελληνοβλάχικων ιδιωμάτων από κάτω προς τα πάνω, λαμβάνοντας υπόψιν την γνώμη των χρηστών αλλά αποκλειστικώς με το ελληνικό αλφάβητο (πηγή εξ άλλου και του λατινικού) και όχι κατ' ενιαίο τρόπο αποκλείοντας την ομογενοποίησή τους» (ΠΟΠΣΒ 2022).

Στον αντίποδα αυτής της αντίληψης κινούνται όσοι υποστηρίζουν, όχι χωρίς αρκετές μεταξύ τους διαφοροποιήσεις, κάποιες από τις οποίες θα συζητήσω στη συνέχεια, ότι η χρήση του λατινικού γραμματολογίου (αλφαβήτου) είναι προτιμητέα. Αυτό παρατηρείται όλο και περισσότερο τα τελευταία χρόνια από ανθρώπους οι οποίοι προσεγγίζουν με περισσότερο ή λιγότερο επιστημονικά εχέγγυα το όλο ζήτημα (πρβλ. και Μπέης & Δασούλας 2017). Κάποιες από αυτές τις προτάσεις κινούνται πάνω σε έναν επιστημονικό άξονα που πληροί τρεις αρχές: την ιστορική αρχή, που συνίσταται στην επιλογή και εφαρμογή ορθογραφικών προτύπων τα οποία συνδέονται με τα παλαιότερα στάδια της, την αρχή της απλούστερης γραφής, που αφορά στην προσαρμογή μιας ιστορικής ορθογραφίας προς την κατεύθυνση της φωνηματικής γραφής, και την αρχή της αναλογίας, που συνίσταται στην ορθογράφηση με βάση πρότυπα που υπάρχουν και λειτουργούν για τη συγκεκριμένη γλώσσα (βλ. Παπαναστασίου 2008: 75). Δεν λείπουν βέβαια και οι προτάσεις που κυριαρχούνται από ιδεολογικά προτάγματα.

Το 1990 προτάθηκε από τους Ν. Κατσάνη και Κ. Ντίνα (1990: 27-29) ένα σύστημα γραφής, ένα αλφάβητο, της βλάχικης γλώσσας στηριγμένο στο λατινικό αλφάβητο (λόγω της λατινικής προέλευσης της βλάχικης) στο οποίο προστέθηκαν γραφήματα του ελληνικού αλφαβήτου (γ, δ, θ) για την απόδοση των αντίστοιχων φθόγγων τους οποίους η βλάχικη δανείζεται από την ελληνική γλώσσα. Χρειάστηκε, όμως, να προστεθούν και κάποια επιπλέον σύμβολα (κυρίως για τα παχιά συριστικά και τα ουρανικά σύμφωνα), τα οποία δεν απαντούν ούτε στο λατινικό ούτε στο ελληνικό γραμματολόγιο,

παρόλο που οι φθόγγοι αυτοί απαντούν σε όλα τα νεοελληνικά ιδιώματα (πρβλ. Ντίνας 2005: 88-92). Βασικός στόχος της πρότασης, σύμφωνα με τους συντάκτες του (βλ. αναλυτική παρουσίασή του στο Ντίνας 2019), ήταν να δημιουργηθεί ένα αλφάβητο λειτουργικό και αναλογικό, που να μπορεί να αποτελεί χρήσιμο εργαλείο για τους ερευνητές και ασφαλή οδηγό ανάγνωσης για τους αναγνώστες, οι περισσότεροι των οποίων δεν (θα) είναι φυσικοί ομιλητές της γλώσσας. Έπρεπε, λοιπόν, να υπάρξει ισορροπία πάνω στο δίλημμα: φωνητική μορφή (προφορά) ή ιστορικότητα; Αποφασίστηκε το αλφάβητο να γίνει πιο πολύ φωνητικό και όχι «ιστορικό», καθώς οι νεότεροι κυρίως δεν γνωρίζουν την προφορά, επομένως πρέπει να βοηθηθούν να διαβάζουν «πιστά». Επομένως, η γραφή dzinire (γαμπρός), για παράδειγμα, φαινόταν στους συντάκτες πιο καθαρή από τη γραφή ginire, για λέξη που προέρχεται μεν από το λατ. *gener* και ετυμολογικά θα δικαιολογούσε την απόδοση του αρχικού συμφώνου με *g*, όμως το *g + i* όπου χρησιμοποιείται παραπέμπει στο παχύ συριστικό *dž* –άρα θα συσκοτίζε την ακριβή προφορά. Θεωρήθηκε έτσι ότι η ιστορική διάσταση των λέξεων αφορούσε πιο πολύ τους ειδικούς και σε ένα δεύτερο στάδιο θα μπορούσε η γραφή να γίνει πιο φωνολογική ακόμα και για τους κοινούς χρήστες. Αυτό όμως θα μπορούσε να περιμένει. Άλλωστε, τα πράγματα ως προς την «ετυμολογική ορθογραφία» περιπλέκονται, όταν επιχειρήσει να γράψει κανείς λέξεις της βλάχικης που δεν είναι λατινικής προέλευσης. Επιλέχθηκε, τελικώς, να δοθεί βαρύτητα στην αναλογικότητα και τη συστηματικότητα του αλφαβήτου και λιγότερο στην ιστορικότητα (Ντίνας 2019). Από την επιστημονική κοινότητα θεωρήθηκε ότι η απόλυτη υιοθέτηση του φωνητικού κριτηρίου έχει το πλεονέκτημα της δημιουργίας ενός συμμετρικού συστήματος γραφής, του οποίου τα γραφήματα παρουσιάζουν σχέσεις αναλογίας μεταξύ τους και είναι κατάλληλο για την επιστημονική καταγραφή συγκεκριμένων γλωσσικών ιδιωμάτων και γεωγραφικών ποικιλιών, θεωρήθηκε όμως υπερβολικά μεγάλος ο αριθμός των 35 γραφημάτων (βλ. Μπέης 2019).

Το 1997 έγινε στα Bitola της Βόρειας Μακεδονίας συνέδριο με μόνο στόχο τη διατύπωση πρότασης γραπτής απόδοσης της βλάχικης γλώσσας, το οποίο υιοθέτησε την πρόταση του Tiberius Cunia (βλ. Cunia 1997). Το πιο χαρακτηριστικό γνώρισμα αυτού του αλφαβήτου είναι η χρήση γραμμάτων χωρίς διακριτικά σημεία, με εξαίρεση την περίπτωση του γραφήματος *ã*, ενώ οι ιδιάζοντες φθόγγοι της βλάχικης γλώσσας, παχιά συριστικά και ουρανικά, αποδίδονται με ακολουθίες γραμμάτων όπως οι συνδυασμοί: *sh*, *ts*, *lj*, *nj*. Οι συγκεκριμένες επιλογές των γραφημάτων δεν είναι άμοιρες ιδεολογικών προθέσεων, καθώς κύρια επιδίωξη του συντάκτη τους είναι η διαφοροποίηση από το ρουμανικό σύστημα, κάτι βέβαια που στο πλαίσιο της χρήσης

του λατινικού γραφηματολογίου δεν είναι εφικτό, αφού οι δύο γλώσσες έχουν κοινά φωνήματα με κοινή ιστορική εξέλιξη. Έτσι, το συγκεκριμένο αλφάβητο θυσιάζει σε μεγάλο βαθμό την πιστότητα στην απόδοση και τη λειτουργικότητά του, προκειμένου να υπηρετήσει τις ιδεολογικές επιλογές του συντάκτη του (βλ. κριτική του παρουσίαση στο Μπέης 2019). Ο ιδεολογικός προσανατολισμός της πρότασης του T. Cunia δηλώνεται σαφώς από τον ίδιο: «This was essentially the situation some 20 years ago, around 1980, at the birth of the present, new movement of Aromanian national consciousness in which we have seen the publication of several hundred Aromanian books or journal issues» (Cunia 1997).

Το 2017 δημοσιεύεται νέα πρόταση εγγραφισμού της ΚΒ από τους Σ. Μπέη και Φ. Δασούλα. «Πρόκειται για μια γλωσσο-κεντρική και όχι εθνο-κεντρική θεώρηση του ζητήματος της γραφής της βλαχικής γλώσσας που βασιζεται στην πλήρη αποσύνδεση της μητρικής γλώσσας με την εθνική συνείδηση σύμφωνα με τις επιταγές της σύγχρονης γλωσσολογίας και ιστορίας, αλλά αποσκοπεί να αποτυπώσει την πραγματικότητα της γλώσσας όπως διαμορφώθηκε μέχρι τώρα» (Μπέης 2019). Κατά δήλωση των συντακτών, «το σύστημα Μπέη-Δασούλα συμφωνεί με τη φωνολογική μεταγραφή και αποδίδει αποκλειστικά τους φθόγγους με διαφοροποιητική αξία που αποτελούν φωνήματα, ενώ το σύστημα Κατσάνη-Ντίνα (1990) συμφωνεί με τη φωνητική μεταγραφή μιας λέξης και αποδίδει ακόμα και τους φθόγγους χωρίς διαφοροποιητική αξία» (Μπέης & Δασούλας 2017). Στην πρόταση των Μπέη και Δασούλα (2017) διατυπώθηκαν ενστάσεις ως προς την επιστημονική της τεκμηρίωση, την αναλογικότητα και τη λειτουργικότητά της. Συγκεκριμένα, ενώ η έρευνα έχει δείξει ότι μια από τις σημαντικές φωνολογικές αλλαγές που υπέστη η βλάχικη λόγω της επαφής της με την ελληνική γλώσσα είναι η υιοθέτηση των τριβόμενων εξακολουθητικών συμφώνων γ, δ και θ, δεν ακολούθησε η πρόταση Κατσάνη και Ντίνα (1990) να χρησιμοποιηθούν τα γράμματα της ελληνικής και για τα βλάχικα, αλλά προτάθηκαν τα $\acute{g} = \gamma$, $dh = \delta$ και $th = \theta$. Το δεύτερο σημείο κριτικής αφορά την αναλογικότητα και τη μη ανάδειξη της συστηματικότητας του φωνητικού/φωνολογικού συστήματος μιας γλώσσας, που πρέπει να απεικονίζεται σε ένα γραφηματικό σύστημα, καθώς και την υστέρηση ως προς τη λειτουργικότητα σε σχέση με την πρόταση των Κατσάνη και Ντίνα (1990) (βλ. αναλυτικά στο Ντίνας 2019).

Τον Οκτώβριο του 2019, λίγες μέρες πριν από την ημερίδα εγγραφισμού της βλάχικης γλώσσας (ΕΕΜΠΒ 2019), με δελτίο Τύπου δημοσιοποιήθηκε μία ακόμη πρόταση εγγραφισμού της ΚΒ από έξι πολιτιστικούς συλλόγους Βλάχων της Ελλάδας (Πολιτιστικοί Σύλλογοι Βλάχων 2019). Μεταφέρω εδώ

τα βασικά σημεία της κριτικής που άσκησα στη συγκεκριμένη πρόταση (βλ. Ντίνας 2019).

Η δημιουργία ενός αλφαβήτου είναι και επιστημονικό αλλά και ιδεολογικό-πολιτικό θέμα. Αν είναι επιστημονικό, πρέπει να ερωτηθούν οι επιστήμονες, αν είναι πολιτικό, οι επιστήμονες δεν μπορεί να αδιαφορούν. Οι Πολιτιστικοί Σύλλογοι Βλάχων δεν ζήτησαν τη γνώμη της επιστημονικής κοινότητας, ούτε εξήγησαν γιατί απορρίπτουν τα ήδη προταθέντα αλφάβητα των Κατσάνη και Ντίνα (1990) ή των Μπέη και Δασούλα (2017), και ξεκίνησαν από μηδενική βάση, σαν να μην υπήρχε τίποτα σχετικό πριν από τη δική τους πρόταση. Ένα αλφάβητο πρέπει να είναι (α) επιστημονικά τεκμηριωμένο, (β) λειτουργικό, και (γ) να μην υπηρετεί σκοπιμότητες ή να μην επιτρέπει συνειρμούς. Παρότι οι σύλλογοι διατείνονται πως «Το προτεινόμενο αλφάβητο επιδιώκει να είναι: α) απλό, χωρίς να χάνει την επιστημονικότητά του...», κάτι τέτοιο δεν ισχύει, αφού αγνοεί ότι η ΚΒ έχει επτά φωνήεντα (βλ. Caragiu-Marioteanu 1968, Ντίνας 1987: 28), και θεωρεί τρεις διαφορετικές προφορές του ίδιου φωνήεντος (α) τα τρία διαφορετικά μεσαία φωνήεντα: *a*, *ă*, *î*. Η σύγχυση επιτείνεται όταν επιχειρείται η δικαιολόγηση αυτής της επιλογής: «Στην πρόταση τούτη, στην κατεύθυνση πάντοτε της απλοποίησης της γραφής, τα δύο *â* (π.χ. *elu cântâ*, για πράξη που γίνεται στο παρόν) που είναι διαφορετικό από *ă* (π.χ. *elu cântă*, για πράξη που ολοκληρώθηκε στο παρελθόν) μετατρέπονται σε ένα *Ă* *ă*, με ένα μόνο διακριτικό σημάδι, π.χ. *elu cãntă*». Άλλο πράγμα, όμως, είναι η απλοποίηση και άλλο η σύγχυση, η οποία οδηγεί σε έλλειψη συνεννόησης: τραγουδάει, τραγουδούσε ή τραγούδησε;, αφού τα τρία φωνήεντα γράφονται ως ένα.

Η έλλειψη αμφομοσοσημαντότητας, που πρέπει να χαρακτηρίζει ένα σύστημα γραφής, φαίνεται και εδώ:

J j = προφέρεται ζι, π.χ. *jeali, jaru* [χωρίς να δηλώνεται κι εδώ ότι πρόκειται για το παχύ συριστικό]. Πιο κάτω:

LJ lj = προφέρεται λυ, π.χ. *elji, calji, fumealji*,

NJ nj = προφέρεται νυ π.χ. *njari, njelu, njedzu*.

Αναρωτιέται κανείς γιατί για το ίδιο γράφημα (*j*) επιφυλάσσονται διαφορετικοί ρόλοι-προφορές: και ως παχύ ηχηρό συριστικό και ως «βοηθητικό» για την παραγωγή ουρανικών φθόγγων.

Από την παρουσίαση-κριτική του αλφαβήτων των έξι συλλόγων προκύπτουν, τέλος, κάποιοι συνειρμοί:

α) Και το αλφάβητο του Cunia προτείνει στο όνομα της απλοποίησης: «For example, the Aromanian word *cân-tă* can be pronounced (depending on

where the accent of the word will fall, or the dialect spoken by the reader), in any of the four ways: cîn-tþ, çþn-tî, cân-tâ or cîn-tî», χρησιμοποιώντας μάλιστα το ίδιο παράδειγμα (Cunia 1997).

- β) Και το αλφάβητο του Cunia και το αλφάβητο των έξι συλλόγων επιλέγουν για το j τον ίδιο διπλό ρόλο-προφορά: «The letter j, (when not preceded by the letters n and l), ... is pronounced as in the Aromanian words ja-lî, jar [και εδώ τα παραδείγματα είναι τα ίδια] ... The combination of letters lj, ... in such words as lje-pur, fu-mea-lji, ljer-tu, u-rea-clji, etc... The combination of letters nj, in words such as, nja-ri, njel, etc.» (Cunia 1997).

Σε παλιότερη έρευνά μου (Ντίνας 2003) χαρακτήρισα το λατινικό γράμμα j εμβληματικό στοιχείο «μακεδονισμού» στην περίπτωση της «μακεδονικής» γλώσσας, όπου αυτή αντικαθιστά τα σλαβικά/κυριλλικά (πρβλ.: Βουλγαρικά моя, майка, «Μακεδονικά» moja, majka, με ταυτόσημη προφορά). Όπως έχει υποστηριχθεί, επίσης, «με τη χρήση κοινών γραφημάτων: <lj>, <nj> με τη λατινική μορφή του αλφαβήτου της σλαβομακεδονικής και της σέρβικης και με το αλβανικό αλφάβητο, επιδιώκεται η σύγκλιση της βλαχικής με αυτές τις γλώσσες» (Μπέης 2019).

Κλείνοντας το θέμα, προσωπικά θα επέλεγα ως βάση, ανάλογα με το κοινό στο οποίο απευθύνονται τα κείμενα, είτε το ελληνικό είτε το λατινικό γραφηματολόγιο, με την αναγκαία προσθήκη συμβόλων για την απόδοση των φθόγγων/φωνημάτων που δεν υπάρχουν σε κανένα από αυτά (βλ. αναλυτικά Ντίνας 2005: 25-26).

6. Επιλογικά

Από όσα προηγήθηκαν, επιβεβαιώνεται ότι η κωδικοποίηση και η τυποποίηση δεν είναι απλώς ένα γλωσσικό ζήτημα, αλλά αναδεικνύεται σε ένα πεδίο όπου συγκρούονται πολιτικές, ιδεολογικές και πολιτισμικές απόψεις και δυνάμεις. Η ιστορία των γλωσσών μαρτυρά πως κάθε τέτοια προσπάθεια συνοδεύεται από έντονες συζητήσεις, οι οποίες συχνά αντικατοπτρίζουν βαθύτερα ερωτήματα για την ταυτότητα και τη συλλογική μνήμη των κοινοτήτων. Εν προκειμένω, οι αντιπαραθέσεις μεταξύ των υποστηρικτών της αποκλειστικής χρήσης του ελληνικού αλφαβήτου και εκείνων που προτείνουν μια πιο ευέλικτη και ρεαλιστική προσέγγιση υποκρύπτουν το δίλημμα μεταξύ της διατήρησης μιας «ασφαλούς» παράδοσης ή της ανάγκης προσαρμογής στις σύγχρονες επικοινωνιακές απαιτήσεις και σε πιο ρεαλιστικές επιλογές. Οι κοινωνικές μεταβολές, η αστικοποίηση και οι νέες μορφές επικοινωνίας του καιρού μας επιταχύνουν τη διαδικασία της γλωσσικής υποχώρησης, με-

τατρέποντας έτσι τις προσπάθειες διατήρησης των υπό εξαφάνιση γλωσσικών ιδιωμάτων σε μια επείγουσα ανάγκη για εξασφάλιση της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Εν κατακλείδι, η μελέτη αυτή καλεί όχι μόνο για μια επιστημονικά τεκμηριωμένη προσέγγιση στην κωδικοποίηση και τυποποίηση, αλλά και για μια ευρύτερη κοινωνική συνειδητοποίηση της σημασίας της γλωσσικής διατήρησης ως μέσου ενίσχυσης της εθνοτικής ταυτότητας. Η ανάγκη για δράση εκδηλώνεται μέσα από τη συνεργασία μεταξύ ερευνητών, πολιτιστικών συλλόγων και κοινοτήτων, με στόχο την αποτροπή του επικείμενου γλωσσικού θανάτου και την εξασφάλιση ενός ζωντανού μέλλοντος για το ιδίωμα. Η αντιμετώπιση αυτών των προκλήσεων αποτελεί, τελικώς, μια υποχρέωση απέναντι στο παρελθόν, αλλά και μια επένδυση για το μέλλον, ώστε οι επόμενες γενιές να έχουν πρόσβαση σε ένα πλήρες και αυθεντικό πολιτιστικό απόθεμα.

Abstract

Challenges and Disputes in the Codification of An Oral Language: The Case of Koutsovlachika/Aromanian

Most languages worldwide, including the majority of those spoken in the Balkans, exist primarily in oral form without a pressing need for codification or literacy. However, when such a transition becomes necessary, it raises complex issues concerning the language's identity and purpose. These processes often provoke ideological and nationalist disputes.

Koutsovlachika, a predominantly oral Balkan Romance language, is currently at risk of extinction. Any attempt to codify it is met with intense ideological conflicts, particularly regarding the choice of script. This study explores the challenges of standardizing Koutsovlachika, highlighting both its endangered status and the deeply polarized debates surrounding its written form.

Βιβλιογραφία

Αρμωστής, Σ.

2019. «Οι προκλήσεις της ορθογραφικής κωδικοποίησης μιας μη τυποποιημένης ποικιλίας: Το παράδειγμα της κυπριακής. Η γραπτή απόδοση των γλωσσών προφορικής παράδοσης: Η περίπτωση της βλάχικης γλώσσας», Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης του Πολιτισμού των Βλάχων. Διαθέσιμο: <https://eempvnlachon.com/wp-content/uploads/2024/04/Armostis-2022.pdf> [Ανάκτηση: 8/10/2024].

Βλάχων, Π. Σ.

2019. *Δελτίο Τύπου για τον εγγραμματισμό της Βλαχικής γλώσσας* [Online]. Σύλλογος Βλάχων Βέροιας, Συντροφιά Βλάχων Αθήνας, Σύλλογος Αετομηλιτσιωτών Γράμμου, Πολιτιστικός Σύλλογος Βλάχων Διστράτου, Σύλλογος Βλάχων Άνω Πορογίων, Σύλλογος Σαμαριναίων Κοζάνης. Διαθέσιμο: https://vlahoi.net/images/pdf/deltio_tyrou_eggramm_vlahikis_teliko.pdf [Ανάκτηση: 8/10/2024].

Cahill, M., & Karan, E.

2008. Factors in designing effective orthographies for unwritten languages. *SIL Electronic Working Papers 2008-001(001)* [Online].

Caragiu-Marioțeanu, M.

1968. *Fono-morfologie aromână: studiu de dialectologie structurală*. Bucharest: Editura Academiei.

Clyne, M. G.

1992. "Linguistic and sociolinguistic aspects of language contact, maintenance and loss. Towards a multifact theory". Στο W. Fase, K. Jaspaert & S. Kroon (επιμ.), *Maintenance and Loss of Minority Languages*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Cunia, T.

1997. On the standardization of the aromanian system of writing. Διαθέσιμο: <https://farsharotu.org/on-the-standardization-of-the-aromanian-system-of-writing/> [Ανάκτηση 8/10/2024].

De Vries, J.

1987. "Problems of measurement in the study of linguistic minorities". *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 8: 1&2, 23-31.

EEMΠΒ.

2019. «Ημερίδα εγγραμμισμού της βλάχικης γλώσσας. Η γραπτή απόδοση των γλωσσών προφορικής παράδοσης: Η περίπτωση της βλάχικης γλώσσας», Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης του Πολιτισμού των Βλάχων.

Extra, G., & Verhoeven, L.

1993. "Immigrant groups and immigrant languages in Europe". Στο G. V. L. Extra (επιμ.), *Immigrant Languages in Europe*. Clevedon: Multilingual Matters.

- Fase, W., Jaspaert, K., & Kroon, S.
1992. "Maintenance and loss of minority languages. Introductory remarks". Στο W. Fase, K. Jaspaert & S. Kroon (επιμ.), *Maintenance and Loss of Minority Languages*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Fasold, R.
1991. *The Sociolinguistics of Society*. Oxford: Basil Blackwell.
- Fishman, J. A.
1966. *Language Loyalty in the United States: The Maintenance and the Perpetuation of Non-English Mother Tongues by American Ethnic and religious Groups*. Hague: Mouton Publishers.
- Fishman, J. A.
1985. "Mother-tongue claiming in the United States since 1960: Trends and correlates". Στο J. A. Fishman (επιμ.), *The Rise and the Fall of the Ethnic Revival: Perspectives on Language and Ethnicity*. Berlin: Mouton Publishes.
- Fishman, J. A.
1991. *Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of the Assistance to Threatened Languages*. Clevedon & Avon: Multilingual Matters.
- Gal, S.
1979. *Language Shift: Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria*. New York: Academic Press.
- Garzon, S.
1992. "The process of language death in a Mayan community in southern Mexico". *International Journal of the Sociology of Language*, 93, 53-66.
- Hart-Gonzalez, L., & Feingold, M.
1990. "Retention of Spanish in the home". *International Journal of the Society of Language* 84, 5-34.
- Καβαλλιώτης, Θ.
1770. ΠΡΩΤΟΠΕΙΡΙΑ παρά τοῦ σοφολογιωτάτου καὶ αἰδεσιμωτάτου Διδασκάλου Ἱεροκήρυκος καὶ Πρωτοπαπᾶ Κυρίου Θεοδώρου Ἀναστασίου Καβαλλιώτου τοῦ Μοσχοπολίτου ξυντεθεισα καὶ νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα Δαπάνη τοῦ ἐντιμότητος καὶ χρησιμότητος Κυρίου Γεωργίου Τρίκουπα, τοῦ καὶ Κοσμήτορα ἐπιλεγομένου ἐκ πατρίδος Μοσχοπόλεως, ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ (Βενετία), Παρά Ἀντωνίῳ τῷ Βόρτολι. SUPERIORUM PERMISSU, AC PRIVILEGIO.
- Καραντζόλα, Ε.
2001. «Γλώσσα και τυποποίηση». Στο Α.-Φ. Χριστίδης (επιμ.), *Εγκυκλοπαιδικός οδηγός για τη γλώσσα*. Θεσσαλονίκη: ΚΕΓ.
- Κατσάνης, Ν., & Ντίνας, Κ.
1990. *Γραμματική της Κοινής Κουτσοβλαχικής*. Θεσσαλονίκη: Αρχείο Κουτσοβλαχικών Μελετών.

- Κατσάνης, Ν., & Ντίνας, Κ.
2008. *Οι Βλάχοι του νομού Σερρών και της Ανατολικής Μακεδονίας*. Σέρρες.
- Κατσάνης, Ν.
1977. *Ελληνικές επιδράσεις στα Κουτσοβλάχικα*. Διδακτορική διατριβή. Θεσσαλονίκη.
- Κατσάνης, Ν.
1988. *Ρομανική γλωσσολογία. Ι. Εισαγωγή στις νεολατινικές γλώσσες*. Θεσσαλονίκη.
- Κατσάνης, Ν.
1990. *Ονομαστικό Νυμφαίου (Νέβεσκας)*. Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών.
- Κέντρο Ερευνών Μειονοτικών Ομάδων.
2001. *Γλωσσική ετερότητα στην Ελλάδα. Αρβανίτικα, Βλάχικα, Γλώσσες της μειονότητας της Δ. Θράκης, Σλαβικές διάλεκτοι της Μακεδονίας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Κεραμόπουλος, Α.
1939. *Τι είναι οι Κουτσόβλαχοι*. Αθήνα.
- Κοντοσόπουλος, Ν.
1998. *Γλώσσες και διάλεκτοι της Ευρώπης, τόμος Α΄*. Αθήνα: Γρηγόρη.
- Κουκούδης, Α.
2000. *Οι Μητροπόλεις και η διασπορά των Βλάχων*. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.
- Λαζάρου, Α.
1986. *Η Αρωμονική και οι μετά της Ελληνικής σχέσεις αυτής. Βλάχοι*. Αθήνα.
- Μακράκη-Κωστούλα, Ν.
2001. *Γλώσσα και Κοινωνία*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Μοσχοπολίτης, Δ.
1802. *Εισαγωγική Διδασκαλία περιέχουσα Λεξικόν Τετράγλωσσον των τεσσάρων κοινών διαλέκτων, ήτοι της απλής Ρωμαϊκής, της εν Μοισία Βλαχικής, της Βουλγαρικής και της Αλβαντικής*. Βενετία.
- Μπέης, Σ.
2019. «Σύγχρονα συστήματα γραφής της βλαχικής γλώσσας. Μεθοδολογικά ζητήματα. Η γραπτή απόδοση των γλωσσών προφορικής παράδοσης: Η περίπτωση της βλάχικης γλώσσας». Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης του Πολιτισμού των Βλάχων.
- Μπέης, Σ., & Δασούλας, Φ.
2017. «Πρόταση για το σύστημα γραφής της βλαχικής γλώσσας». *Γλωσσολογία* 25, 51-69.
- Μπογιατζής, Μ.
1813. *Γραμματική Ρομανική ήτοι Μακεδονοβλαχική*. Βιέννη.

Μπουσμπούκης, Α.

1982. *Το ρήμα της Αρωμουνικής: μορφολογική ανάλυση*. Αθήνα.

Nelde, P. H.

1986. "Language contact versus language conflict". Στο J. A. Fishman (επιμ.), *The Fergusonian Impact*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Νικολαΐδου, Ε.

1995. *Η ρουμανική προπαγάνδα στο βιλαέτι Ιωαννίνων και στα βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου*. Ιωάννινα, Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών.

Ντίνας, Κ.

1985. «Η κώφωση-αποβολή στα βόρεια νεοελληνικά ιδιώματα και στο ΚΒ ιδίωμα της Σαμαρίνας». Στο *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα 6* (Πρακτικά της 6ης Ετήσιας Συνάντησης Εργασίας του Τομέα Γλωσσολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης). Θεσσαλονίκη.

Ντίνας, Κ.

1987. «Το κουτσοβλαχικό ιδίωμα της Σαμαρίνας (Φωνολογική ανάλυση)». Διδακτορική διατριβή. Θεσσαλονίκη.

Ντίνας, Κ.

2003. «Γλώσσα ή διάλεκτος; Ιδού το ερώτημα». *Raznotchetinjata na teksta, Jubileen zbornik na prof. d-r Kiril Topalov*. Σόφια: Πανεπιστημιακό Τυπογραφείο «Sv. Kliment Ohridski».

Ντίνας, Κ.

2004. «Η βλαχοφωνία στο νομό Φλώρινας: ένα βήμα πριν την εξαφάνιση; Μια κοινωνιογλωσσολογική προσέγγιση». Στο *Πρακτικά Συνεδρίου «Φλώρινα 1912-2002: Ιστορία και Πολιτισμός»*. Φλώρινα: Παιδαγωγική Σχολή Φλώρινας και Τμήμα Βαλκανικών Σπουδών, σσ. 355-381.

Ντίνας, Κ.

2005. *Το γλωσσικό ιδίωμα της Κοζάνης. Φωνητική-Φωνολογία, Μορφολογία, Σύνταξη, Λεξιλόγιο*. Κοζάνη: Ινστιτούτο Βιβλίου και Ανάγνωσης (Υπουργείο Πολιτισμού - Δήμος Κοζάνης).

Ντίνας, Κ.

2019. «Η εμπειρική και λειτουργική πλευρά ενός αλφαβήτου για τα βλάχικα. Η γραπτή απόδοση των γλωσσών προφορικής παράδοσης: Η περίπτωση της βλάχικης γλώσσας». Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης του Πολιτισμού των Βλάχων.

Ουκούτας, Κ.

1797. *Νέα Παιδαγωγία ήτοι Αλφαβητάριον εύκολον του μαθείν τα παιδιά τα ρωμανοβλάχικα γράμματα εις κοινήν χρήσιν των Ρωμανοβλάχων*. Εν Βιέννη: Τύποις Μαρκίδων-Πούλιου.

Παπαναστασίου, Γ.

2008. *Νεοελληνική ορθογραφία. Ιστορία, θεωρία, εφαρμογή*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.

ΠΟΠΣΒ.

2019α. *Περί εγγραμματισμού των βλάχικων*. Διαθέσιμο: <https://vlachs-popsv.gr/δελτιο-τυπου-περι-εγγραμματισμου-της/> [Ανάκτηση 8/10/2024].

ΠΟΠΣΒ.

2019β. *Περί εγγραμματισμού των βλάχικων 2*. Διαθέσιμο: <https://vlachs-popsv.gr/δελτιο-τυπου-περι-εγγραμματισμου-της-2/> [Ανάκτηση 8/10/2024].

ΠΟΠΣΒ.

2020. *Δελτίο τύπου για τα Βλάχικα*. Διαθέσιμο: <https://vlachs-popsv.gr/δελτιο-τυπου-για-τα-βλαχικα/> [Ανάκτηση 8/10/2024].

ΠΟΠΣΒ.

2022. *Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο ΠΟΠΣ ΒΛΑΧΩΝ*. Διαθέσιμο: <https://vlachs-popsv.gr/διεθνες-συνεδριο/> [Ανάκτηση 8/10/2024].

Ρόζις, Γ.

1809. *Τέχνη Ρωμανικής αναγνώσεως με λατινικά γράμματα τα οποία είναι τα παλαιά γράμματα των Ρωμαίων προς καλωπισμόν του επί τάδε και αντίπεραν του Δουνάβεως κατοικούντος Ρωμανικού γένους*. Βούδα.

Rosetti, A.

1968. *Istoria limbii romîne*. Bucharest.

Σαρκιάκης, Θ.

1979. *Η ανατολική πολιτική της Ρώμης*. Θεσσαλονίκη.

Σιώκης, Ν.

2002. «Η βλάχικη γλώσσα και οι προσπάθειες διατήρησής της από τους Βλάχους απόδημους (τέλη 18ου-αρχές 19ου αιώνα)». *Ελμειακά* 48 & 49, 39-57 και 138-159.

Tagliavini, C.

1977. *Originia limbilor neolatine*. Bucharest.

Tandefelt, M.

1992. "Some linguistic consequences of the shift from Swedish to Finnish in Finland". Στο W. Fase, K. Jaspaert & S. Kroon (επιμ.), *Maintenance and Loss of Minority Languages*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Τσιτσιπής, Α.

2001. «Γλωσσική συρρίκνωση». Στο Α.-Φ. Χριστίδης (επιμ.), *Εγκυκλοπαιδικός οδηγός για τη γλώσσα*. Θεσσαλονίκη: ΚΕΓ.

Veltman, C.

1991. "Theory and method in the study of language shift". Στο J. R. Dow (επιμ.),

Language and Ethnicity: Focusschrift in honour of Joshua A. Fishman. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Weinreich, U.

1964. *Languages in Contact.* Hague: Mouton Publishers.

Weinrich, U.

[1953] 1974. *Languages in Contact: Findings and Problems.* Hague & Paris: Mouton.

Willemyns, R.

1997. "Language shift through erosion: The case of the French-Flemish «Westhoek»". *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 18: 1, 54-66.

Σύντομο βιογραφικό

Ο **Κώστας Δ. Ντίνας** υπήρξε Καθηγητής στη Σχολή Κοινωνικών και Ανθρωπιστικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας, με γνωστικό αντικείμενο: Γλωσσολογία – Ελληνική Γλώσσα και Διδακτική της. Είναι απόφοιτος και Διδάκτορας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Τμήμα Γλωσσολογίας. Έχει πολυετή διδακτική και ακαδημαϊκή εμπειρία στη δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση. Έχει διδάξει μαθήματα γλώσσας και γλωσσολογίας σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο στο Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας και ως προσκεκλημένος καθηγητής σε άλλα ελληνικά και ξένα πανεπιστήμια. Το ερευνητικό του έργο έχει σχέση με τη διδασκαλία της νεοελληνικής γλώσσας –με έμφαση στις νέες τεχνολογίες– και με θέματα σχετικά με τη νεοελληνική γλώσσα (Διαλεκτολογία – Ονοματολογία) και τις γλώσσες των Βαλκανίων. Έχει γράψει ή επιμεληθεί πάνω από 30 βιβλία και έχει δημοσιεύσει πάνω από 200 άρθρα σχετικά με τη Γλωσσολογία και τη διδασκαλία της γλώσσας.